KÁLMÁN BÉLA EMLÉKÜLÉS

Főszerkesztői bevezető

A hazai nyelvészet hagyománya, hogy tudományterületünk neves képviselőinek jubileuma alkalmából tudományos emléküléseket szervezünk a Magyar Tudományos Akadémián. Legutóbb 2013. május 9-én volt ilyen esemény, amikor is Kálmán Béla (1913–1997) születésének 100. évfordulóján életműve ismerői méltatták és áttekintették e kitűnő szakember tevékenységét. A folyóiratunknak leadott előadások szövegét itt tesszük közzé.

Honti László

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Megnyitó beszéd

Kálmán Béla akadémikus, debreceni nyelvészprofesszor, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának rendes tagja száz évvel ezelőtt, 1913. február 28-án született Lakompakon, Sopron megyében (mai Burgenland, Őrvidék). Ezen születési évforduló alkalmából az I. osztály idei közgyűlési ülésszakát, a mai délutánt az ő emlékének szenteli. 1997. augusztus 22-én hunyt el Debrecenben, hosszú, munkás életének 85. esztendejében. Osztályunk régebben megválasztott tagjai még jól emlékeznek rá. (Kötelességtudón eljárt az osztály üléseire, amíg egészsége engedte). Az újabb tagtársak között és a hallgatóság soraiban talán olyanok is akadnak, akik nem ismerhették őt személyesen.

Én magam 1958-ban, első éves gólyaként ismertem meg Kálmán Béla professzor urat, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának az év végén leköszönő dékánját. Előbb ismertem meg nevét és kézaláírását, mint Őt magát, minthogy az Ő aláírása hitelesítette az egyetemi felvételemről szóló hivatalos értesítést, amit kari dékánként írt alá, s amit nyár közepén kézbesített a Magyar Posta. Ma is őrzöm azt a papírt és látom lelki szemeimmel kalligrafikus írását, betűinek szépségét. A debreceni bölcsészkar professzori karát már az évnyitón láthattuk, de eleinte csupán szakunk tanárait hallgattuk, ismertük meg tantermi előadásaik, meg az előttünk járó évfolyamok közlései révén. A Néprajzi Intézet szomszédos volt a Magyar Nyelvtudományi Intézettel és a Finnugor Tanszékkel, ahol akkoriban Kálmán Béla és Papp István professzor urak vezették a szervezett munkát. Ilyenformán minden néprajzos hallgató ismerte a nyelvész tanszékek teljes tanári gárdáját és nagy tisztelettel

köszönt, halkította le a hangját, amikor a folyosón meglátta őket közeledni. Kálmán Béla rendszeresen megjelent a Néprajzi Tanszék „Béla-napi ünnepségein" is, amit a néprajz szakos hallgatók egy csoportja szervezett Gunda Béla tanszékvezető tiszteletére. Az est első felében magnóra felvett műsort hallgatott meg a névnapozó közönség, melynek központi tematikáját Gunda Béla „irodalmi munkásságából" merítettük. Ifjúsági és irodalmi lapokban publikált verseit adtuk elő nagy átéléssel, karikírozó éllel, amin a Szerző mulatott a legjobban. Büszkén idézte fel, hogy pl. az „Elbuksz Európa" című költeményét, milyen sokan dicsérték meg 1932 tájékán, amikor az Erdélyi Helikonban megjelent. Kálmán Béla, Jausz Béla (a neveléstudomány doktora, akkoriban az egyetem rektora), Sulán Béla (a nyelvtudomány doktora, szlavista és következő rektor) „alanyi jogon" vett részt a Béla napi mulatságokon. Herman József a romanisztika, Haraszthy Árpád a botanika professzora, mint „tiszteletbeli Béla" járt el ezekre az évente ismétlődő hangulatos rendezvényekre. Azokon az esteken mi emberközelbe kerülhettünk tisztelt professzorainkkal, mert hallottuk őket tréfálkozni és kacagni, olykor még táncolni is láttuk, a kabarét követő magnózene ütemére.

Kálmán Béla – aki 1936-ban az Eötvös Kollégium tagjaként a budapesti egyetemen magyar–francia szakos tanári diplomát, 1938-ban pedig bölcsészdoktorátust szerzett – fiatal korától kapcsolódott a népnyelv-kutatáshoz és a néprajzhoz. 1939–1944 között Érsekújváron gimnázium tanár, tagja a Kisalföldkutató Intézetnek, a fővárosban megjelentetik „A bősárkányi gyékényszövés és szókincse" címen írott mintaszerű értekezését. Mindmáig ezt tekintjük a legalaposabb monográfiának a Hanság jellegzetes háziiparáról és szókincséről. Az érsekújvári intézet, amit tanítványaimmal egymás között a „Bélák intézete" néven emlegetünk, minthogy Kálmán Béla mellett a kitűnő régész, Szőke Béla (aki a Hampel József által szlávnak vélt honfoglalás kori temetőkben felfedezte a magyar köznép temetőit) és a szlavista nyelvész, a cseh–magyar nyelvi érintkezéseket feltáró Sulán Béla működtette. Kis csoportjuk támogatta az etnográfus Fél Edit kisalföldi, főként Martoson végzett gyűjtőmunkáját és – nem mellesleg – megjelentette a „Kisalföldi Közlemények" sorozatát is. Debreceni professzorsága idején Kálmán Béla és Sulán Béla egyaránt szívesen emlékezett vissza az érsekújvári évekre.

Kálmán Béla érdeklődése a magyar nyelvjárások iránt a későbbi évtizedekben is megmaradt, amit az én szememben nem is „A mai magyar nyelvjárások" címen már 1951-ben megjelent, egyetemi hallgatók számára írott és még számos kiadást megélt, kitűnő tankönyve, hanem „A magyar nyelvjárások atlasza" terepmunkájában, fáradságos gyűjtőmunkájában vállalt közreműködése fejez ki igazán.

Személyes emlékem, hogy 1965 kora őszén egész napos kirándulást tettünk Kálmán professzor úrral Debrecenből a Hortobágyra, hogy Toivo Lyy neves finn írónak, költőnek megmutassuk a pusztát, a szürkegulyát, a ménest és a rackajuhok nyájait, no meg a nádból épült vasalót, kontyos kunyhót, a nádból épült ka-

rámokat, a birkák hodályait és egyebeket. Kálmán professzor úr fáradhatatlanul követett naphosszat a mátai, szászteleki, angyalházi kopár legelőkön és csak a finn vendég erőnlétére kellett tekintettel lennünk. Egy dolog hiányzott a finn rokon boldogságához, egy hamisítatlan pásztorbot, amit szuvenírként hazavihet Finnországba. Azonban a bot a Hortobágyon nagy kincs, senki sem akart megválni a munkaeszközétől. Szerencsére nekem akadt egy gancsos botom otthon, amit egy barkó pásztortól kaptam pár évvel korábban, s amivel a hármasban elköltött debreceni vacsora után megajándékozhattam a kedves vendéget. Toivo Lyyről már napközben megtudtam Kálmán professzortól, hogy az 1940-es években az ő segítségével fordította le finnre Madách művét, Az ember tragédiáját. Akkor még nem tudtam, hogy Kálmán Béla maga is foglalkozott irodalmi művek és népköltészeti alkotások fordításával, főként észtből és vogulból magyarra. Az említett kirándulás utáni években, évtizedekben Kálmán professzor már-már kedves tanítványaként kezelt.

Harminc évvel később Sziktivkarban ő is, Gunda professzor is részt vett a finnugor kongresszuson és az Uszty Vymbe tett társas kiránduláson. Az odautat vonaton, a visszautat hajón, a Vicsegda folyón tette meg a társaság. Kálmán Béla a faluban többször csatlakozott hozzánk, amikor mi Gunda Bélával a komi rokonság szaunáit kutattuk. Én mértem fel és fényképeztem a kertekben álló bánjákat (fürdőket), a zürjének fenyőgerendákból ácsolt fürdőházait. Helyben használt komi nevét is kinyomoztuk és megtudtuk, hogy 44–45 nemzetiségre tagolódik a bevándorolt, betelepített és a komikkal keveredő lakosság. Még egy magyar férfit is találtunk, aki „volgai német” asszonyával élt a faluban.

Kálmán Béla, aki 1952 és 1984 között bő három évtizeden át vezette a debreceni egyetem Finnugor Tanszékét, már 1938-ban közreadott egy dolgozatot „Obi-ugor állatnevek” címen. A szerző különböző prémes állatok (hód, nyest) és a sün finnugor eredetű neveinek és ezen állatfajok földrajzi elterjedtségének alapján úgy találta, hogy a finnugorság északi határa „nem lehetett magasabban az északi szélesség 61. fokánál, és nem lehetett keletebbre, mint az Urál hegység” (i. m. 1938: 30). Az Eötvös Kollégium és Gombocz Zoltán szellemisége érződik ezen a dolgozaton, amely mintegy megerősíti Gombocznak a finnugor őshaza hollétéről életföldrajzi alapon felvázolt térképét. Egyetemi tanárként figyelmét már főként az obi-ugor nyelvekre fordította. Magyar, német, angol nyelven megjelent könyveinek, dolgozatainak többségét vogul témáknak szentelte. Ebből a munkásságból is kiemelem a Munkácsi Bernát hagyatékából kidolgozott „Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény” (1952 és 1963) című köteteket és a széles olvasóközönségnek szánt vogul népköltési antológiát („Leszáll a medve az égből”. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1980). Ő maga ugyan a voguloknál (pontosabban: Vogulföldön) nem gyűjtött, nem juthatott ki a terepre, de leningrádi tanulmányútján felfedezte az ott tanuló Rombandeevát, rátalált a Černecov

gyűjtötte anyagokra, a hagyatékra és kiszemezgette belőlük az őt leginkább érdeklő hősénekek szövegeit.

Időnként néprajzi folyóiratokban is publikált. Egyik kései közleménye az Ethnographia 1984. évi kötetében jelent meg „Csernyecov vogul szövegei" címen. Három szöveget ad benne közre jegyzetekkel, kommentárokkal. Jegyzeteiben a hősének-szövegek fiatal erdélyi kutatójának, Demény István Pálnak akkor, frissiben megjelent osztályozására is tekintettel van. Erre a kutatóra akkor még a hazai folklórkutatók sem figyeltek fel! Ő igen!

Kálmán Béla szakmán kívüli ismertsége azonban főként „A nevek világa" címen, először 1966-ban megjelent könyvének köszönhető. Ez a kötet a magyar nyelvtudomány egyik sikerkönyve volt a 20. században. Tudomásom szerint eddig négy kiadása jelent meg, a negyedik kiadás 1996-ban, de lehet, hogy nem vagyok egészen naprakész e tárgyban.

Azt gondolom, nem a személyes elfogultság mondatja velem, hogy egy szokatlanul széles érdeklődésű, az utódokra gazdag életművet hagyományozó tudósra emlékezünk. A tudósi, tanári teljesítmény elmélyült szakmai ismertetését, méltatását azonban az emlékülés előadóitól kapjuk meg.

HONTI LÁSZLÓ

A finnugrista Kálmán Béla

Egy-egy életmű értékelésekor a feladatra vállalkozó szakember nehéz helyzetben találhatja magát, miként most én. Ennek az az oka, hogy érdeklődési körünk, ennek következtében pedig az évek vagy évtizedek során kialakult speciális ismereteink nem feltétlenül fedik az áttekintendő életmű elemeit, vagyis a szubjektivizmuson kívül az értékelésre vállalkozó személy ismeretanyaga akár szegényesebb is lehet, mint amennyi a górcső alá veendő teljesítmény számbavételére szükségeltetnék. Esetemben ez nagyon is nyilvánvaló, hiszen Kálmán Béla professzor olyan területeken is aktív kutató volt, amelyeken én abszolút outsider vagyok, ilyenek egyebek között az onomasztika és a dialektológia.

Kálmán Bélának köztudomásúan kiterjedt volt az érdeklődési köre, a nyelvtudomány több részdiszciplínájába kitörölhetetlenül beírta nevét. Ilyenek a finnugrisztika, a tudománytörténet, a névtan, a dialektológia, az etimológia, a hangtörténet, a magyar nyelvművelés, a magyar nyelvtörténet, a hagyatékfeldolgozás, és többször foglalkozott a mai magyar nyelvben észlelhető változásokkal is.

Gyűjtött magyar nyelvjárási anyagot, vogul és olykor osztják szöveget is. E részterületeken elért eredményeinek legtöbbjéről megfelelő kompetencia híján aligha szólhatnék, ezért csak a finnugrisztikai, azon belül is leginkább az ugrisztikai tevékenységét méltathatom, mivel ezek hozzám is meglehetősen közel állnak. Úgy vélem, egy méltatás igazán csak akkor lehet méltó a méltatotthoz, ha a méltató az általa kifogásolható nézetekről is szól röviden – én is ezt teszem.

Kálmán professzor – tudtommal – meglehetősen óvatos ember volt, de a kommunista terror által a tudományok művelőire gyakorolt nyomás ellenére ő is véleményt nyilvánított a Molnár Erik által kiagyalt őstörténeti rémálom ügyében (Kálmán 1953: „Megjegyzések Molnár Erik »A magyar nép őstörténete« című művéhez”).

Noha a finnugrisztikán belül igazán a vogul nyelv kutatásának volt nemzetközileg is nagyra tartott szakembere, több alkalommal is hozzászólt szélesebb hátterű finnugor nyelvészeti kérdésekhez (pl. Kálmán 1958: „A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből”, 1990: „Semantische Parallele in den finnisch-ugrischen Sprachen”).

A szakma képviselői nyilván obi-ugrisztikai, főleg pedig voguisztikai munkásságát értékelik leginkább. Ha munkásságának egészét tekintjük, kétségtelenül a vogul nyelv kutatásáért tette a legtöbbet. Ennek egyértelmű bizonyítékai a Munkácsi Bernát vogul népköltészeti gyűjteményéhez elkészített, a szövegek magyarázataiként, jegyzeteiként közreadott pótkötetei: Munkácsi Bernát – Kálmán Béla, „Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény. III. kötet. Második rész” (Akadémiai Kiadó, Budapest. 1952) és „Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény. IV. kötet. Második rész” (Akadémiai Kiadó, Budapest. 1963). A magyar tudományosság nagy adósságát törlesztette a „Wogulisches Wörterbuch” (Akadémiai Kiadó, Budapest. 1986) anyagának összeállításával, sajtó alá rendezésével és kiadásával.

Legközelebbi rokon nyelveink, azaz a vogul és az osztják immáron kb. jó száz éve agonizálnak. Következésképpen aki a még obi-ugor anyanyelvjárásán megnyilatkozni képes emberektől népmesét, egyéb folklóranyagot vagy éppen köznapi szöveget jegyez fel, szinte leletmentést végez. Kálmán professzornak hálásak lehetünk, hogy nem sajnált időt áldozni erre a meglehetősen fárasztó és körülményes munkára. Ezeknek vogul nyelvkönyvében (Kálmán 1955: „Manysi nyelvkönyv”), chrestomathiájának egymást követő kiadásaiban (Kálmán 1963, 1976a, 1989: „Chrestomathia Vogulica”) és vogul nyelvtani jegyzetekkel ellátott vogul szöveggyűjteményében (Kálmán 1976b: „Wogulische Texte mit einem Glossar”) biztosított helyet. Meg kell említenem azt is, hogy a kihalás szélén állott nizjami osztják nyelvjárásból is sikerült talán még egy utolsó leheletnyi emléket megörökítenie (Kálmán 1960: „Chanti szöveg”).

A „Chrestomathia Vogulica” annyiban tudománytörténeti fordulatnak is tekinthető, hogy talán ezzel ő indította útjára az uráli nyelvek ilyen jellegű magyar sorozatát (kronológiai sorrendben): szamojéd (Hajdú 1968, 1982: „Chrestomathia

Samoiedica"), cseremisz (Bereczki 1971: „Cseremisz (mari) nyelvkönyv", 1990: „Chrestomathia Ceremissica"), zürjén (Rédei 1978a: „Chrestomathia Syrjaenica", 1978b: „Syrjänische Chrestomathie mit Grammatik und Glossar)", osztják (Honti 1984, 1986: „Chrestomathia Ostiacica"), lapp (Lakó 1986: „Chrestomathia Lapponica"), mordvin (Keresztes 1990: „Chrestomathia Morduinica"), votják (Csúcs 1990: „Chrestomathia Votiacica"). Kálmán chrestomathia-sorozata azáltal válik ki a többi rokon nyelv hasonló leírásainak csoportjából, hogy a magyar nyelvű grammatikai vázlat és fordítás mellett német nyelvű is található, vagyis külföldi egyetemek segédeszközeként is használható volt. Vogul chrestomathiája angolul is napvilágot látott (Kálmán 1965: „Vogul Chrestomathy"), talán ennek következményeként jelenhetett meg ugyancsak a „Uralic and Altaic Series" sorozat további tagjaként az északi osztják (Rédei 1965: „Northern Ostyak Chrestomathy"), a jurák (Décsy 1966: „Yurak Chrestomathy") és a keleti osztják chrestomathia (Gulya 1966: „Eastern Ostyak Chrestomathy") természetesen szintén grammatikai vázlattal felszerelve.

Kálmán professzort a finnugrisztika etimológusként is számon tartja. E téren minden bizonnyal a vogul nyelv orosz jövevényszavait feldolgozó monográfiája a legjelentősebb (Kálmán 1961). Egy ifjú kollégával szövetkezve a vogulisztika egyik nagymesterének, Artturi Kannistónak a vogul nyelv tatár jövevényszavairól írott jelentős tanulmányát (Kannisto 1925: „Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen") értékes adalékokkal egészítette ki (Kálmán – Berta 1981: „Tatár jövevényszavak a vogulban").

Szubjektív megjegyzésként teszem szóvá, hogy az etimológiának az olykor humoros oldalát is megmutató népetimológiával is foglalkozott (Kálmán 1976c: „A népetimológia").

Az ugor nyelvek közös vonásainak taglalásakor fontos téma az igekötők ismertetése. A szakirodalomban erről több megalapozatlan vélekedés olvasható, amelyek lényege, hogy a magyar igekötőzés az obi-ugor nyelvekétől függetlenül, latin, német vagy szláv hatásra alakult ki. Az ugor nyelvek igekötőzése azonban egészen biztosan ugor kori örökség. Erről Kálmán így nyilatkozott: „A finnugor nyelvek közül csak az ugor nyelvekben (magyar, vogul, osztják) és az észtben fejlődtek ki teljesen a ma is eleven igekötőrendszerek. Hogy miért nem voltak meg az uráli alapnyelvben a igekötők, azt talán az is okozta, hogy hiányzott az alapnyelvben a prepozíció szófaja. Az ugor korban azért már számolhatunk igekötők meglétével, hiszen mindegyik ugor nyelvben azonos módon használják őket, több igekötőnk pedig finnugor tövű mint az *el-*, *ki-*, *át*. Az ugor és az észt igekötőrendszer azonban egymástól függetlenül fejlődött. Így tehát nehéz volna igazolni, hogy a magyar igekötőrendszer szláv vagy német hatás eredménye volna. A szláv nyelvekben az igekötő nem válhat el. A németben elválhat ugyan, de nem kerülhet az igekötő és az

ige közé valamilyen segédszó, mint a magyarban: *megmond*, *mondd meg!*, *meg ne mondd!*, *meg akarja mondani…*" (Kálmán 1991a: 316 [„Adalékok néhány igekötő történetéhez"]; én emeltem ki, H. L.).

Az elmúlt évtizedekben magyar és nem magyar finnugristák kedvenc témája volt egyes finnugor nyelvek (mindenekelőtt a magyar, a finn és az észt) „európaizáltsága", amiről némelyek számomra meghökkentő módon nyilatkoztak. Kálmán Béla is kitért erre a kérdésre „A magyar nyelv európaisága" című tanulmányában, amely eredetileg a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1980. évi közgyűlésén hangzott el előadásként. A tanulmány zárópasszusaival maradéktalanul egyetértek, teljesen józanul ítéli meg ugyanis anyanyelvünk „európaiságát": „Ha néhány mondatban kellene összegeznem a magyar nyelv történetét, azt mondhatnám, hogy a magyar nyelv letörölhetetlenül viseli magán ma is finnugor eredetét. Rokonaitól azonban már a honfoglaláskor ezer vagy több ezer év óta elszakadt, és közeli érintkezésbe azóta sem került velük. A katolikus középkorban papok alakították európai nyelvvé, szókincse a latin, szláv és germán elemekkel egészült ki, és fogalomkincsében Európához asszimilálódott már mintegy ezer éve. [Bekezdés] Szólásaink, közmondásaink egy jelentékeny részének megfelelője megtalálható a legtöbb európai nyelvben. Alapszókincse és nyelvtani rendszere továbbra is finnugor maradt. Abban is hasonlít története számos európai nyelv történetéhez, hogy időnként nagyobb műveltségváltáskor szüksége volt megújhodásra. Ilyenkor az indoeurópai nyelvek visszanyúlhattak és támaszkodhattak őseikre vagy rokonaikra, mint a francia a latinra, illetőleg [az] olaszra és [a] spanyolra, a román a franciára és az olaszra, a német nyelvújítók is szívesen fordultak a régi germán nyelvemlékekhez és a skandináv nyelvekhez. A magyar nyelv azonban távolra és hosszú ideje elszakadván rokonaitól, csak saját erejére, régi emlékeire és nyelvjárásaira volt utalva. [Bekezdés] A magyar tehát európai nyelv nemcsak azért, mert történelme folyamán bizonyíthatóan mindig Európában beszélték, hanem azért is, mert ezer év óta bekapcsolódott az európai kulturális közösségbe, és azóta sem szakadt ki belőle" (Kálmán 1981: 135–136).

Miután Denis Creissels egy 1975-ös tanulmányában ráirányította a figyelmet a magyar *-(j)ú/-(j)ű* és az *-(V)s* nomen possessoris képzők közti funkcionális különbségre, Kálmán Béla kiderítette, hogy ezeknek a magyar legközelebbi rokonaiban is megvan a pontos funkcionális megfelelőjük, vagyis az ugor nyelvek feltárt közös vonásainak száma eggyel gyarapodott e munkája révén (Kálmán 1983: „A szerves és szervetlen kapcsolat egyik kifejezése az ugor nyelvekben").

Tipológiai szempontból is tanulságos az „Über das obugrische Verb 'habeo'" (Kálmán 1986) című írása. Ebben rámutat arra, hogy az egész nyelvcsaládban csak a vogul és az osztják használja széleskörűen a birtoklásigét (noha a többi uráli nyelvben általános létigés állítmányi birtoklás is közönséges az obiugorban). Megemlíti, hogy az indoeurópai nyelveknek nincsen közös, ősi 'habere' igéjük, a ma ilyen funkciójúak 'megragad, tart' jelentésűekből alakultak

ki (itt azt is érdemes megemlíteni, hogy indoeuropaisták szerint az indoeurópai alapnyelv is valamilyen helyviszonyragos névszóval vagy helyviszonyt kifejező szerkezettel és létigével fejezte ki eredetileg a predikatív birtokviszonyt). Természetesen arról is tud Kálmán Béla, hogy az osztj. VVj *tăja-* ~ *tŏj-*, Kaz *tăj-* stb. 'haben' és a vog. T *ạńś-*, So *ōńś-* stb. 'ua.' igéknek 'halten' jelentésük is van, ezért kissé meglepő az ezen obi-ugor igék jelentésváltozására adott magyarázata: [„Über das obugrische Verb 'habeo'"] „Soviel wir sehen, sind die Bedeutungen in beiden Sprachen fast völlig identisch. Wenn es stimmt, daß die Wörter im allgemeinen vom Konkreten zum Abstrakten gehen, dann war vielleicht die Bedeutung 'gebären, fohlen, werfen' (Pferd, Rentier, Kuh) die erste in den obugrischen Sprachen. Dann folgte parallel dazu die Bedeutung 'halten, tragen, vertragen' und zuletzt die abstrakte Bedeutung 'haben'. Es ist auch möglich, daß sich die dritte Bedeutung direkt aus der ersten entwickelt hat, denn diejenige, die entbunden hat, hat ein Kind (*habet infantem*) und das größere Vieh, das fohlte oder warf, hatte ein Kalb oder Fohlen. Den Bedeutungszusammenhang können wir also folgendermaßen darstellen:

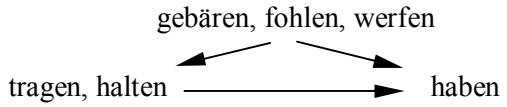

Dass sich aus der Bedeutung 'halten' leicht 'haben' entwickeln konnte, das kann auch durch die Bedeutungsentwicklung des lateinischen *habere* und *tenere* bewiesen werden. In den obugrischen Sprachen können weder das wogulische *ōńśi* noch das ostjakische *tăj-* als Hilfsverb verwendet werden. Die semantische Gleichheit der beiden obugrischen Sprachen kann neben der Sprachverwandtschaft auch durch die Lebensweise und die Volksdichtung, also durch die fast gleiche Art der materiellen und geistigen Kultur erklärt werden)" (Kálmán 1986: 169–170. Kálmán Béla itt fontos szemantikai kapcsolatra hívta fel a figyelmet, amely az indoeuropaisztikában ismert volt ugyan, de az uralisztikában elsikkadt, mivel ezekre a nyelvekre nem jellemző a 'habere' ige használata, de a jelentéstani változás irányát tévesen ítélte meg: valójában a 'tart' jelentésből fejlődött az obi-ugorban is a 'haben', mint az idézett indoeurópai nyelvekben, miként a magyar *tart* igének is van ilyen jelentése (Honti 2007: 27–28), pl. *disznót tart*, *autót tart*, a 'gebären' viszont a másodlagos jelentés az obi-ugorban, ehhez vö. vog. T *kant-* 'finden' → 'gebären': *kom miṅäs*, *k a n t ā s jar* 'der Mann ging, fand einen Ort' (MSFOu 101: 128) ~ *jik̬ǟ äwpüw k a n t ā s* 'die Frau gebar ein Kind' (MSFOu 111: 175).

Szintaktikai természetű munkái közül a kongruenciával foglalkozókat emelem ki: Kálmán 1973a: „Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen", 1973b: „Eine Kongruenz-Erscheinung im Wogulischen", 1974: „Értelmi és alaki egyeztetés", 1980: „Semantische und formale Kongruenz".

Recenziós tevékenysége is jelentős. Az ilyen jellegű írásai közül kiemelendő vogul anyanyelvű kolléganőnk, Evdokija Rombandeeva vogul nyelvtanáról (Rombandeeva 1973: „Мансийкий (вогульский) язык”) írott ismertetése (Kálmán 1975a: „Die erste wogulische Grammatik einer Muttersprachlerin”). Giuliano Pirotti „Grammatica vogula” (1972) című munkájáról is volt tudomása, amelyről az „Études Finno-Ougriennes”-ben emlékezett meg (Kálmán 1975b). Ismertette Aurélien Sauvageot-nak a finn nyelv történeti hátteréről és a magyar nyelvről írt monográfiáját (Kálmán 1962a: „Aurélien Sauvageot: Les anciens finnois”, 1973c: „Aurélien Sauvageot, L’édification de la langue hongroise”, 1973d: „Aurélien Sauvageot: L’Édification de la langue Hongroise”). Steinitz vogul konszonantizmus-történetéről viszonylag részletes beszámolót írt (Kálmán 1957: „Wolfgang Steinitz: Geschichte des wogulischen Vokalismus”), tudtommal a magyarok közül más nem ismertette ezt a fontos monográfiát. Engem megtisztelt azzal, hogy első szárnypróbálgatásaim egyikéről, a hajdani egyetemi doktori értekezésem publikált változatáról ismertetést írt (Kálmán 1976d: „Honti László: System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda”).

Számos etimológiai cikket és hangtörténeti tanulmányt is közölt. Ezekben legtöbbnyire ugor, különösen pedig vogul problémákat tárgyalt. Kezdő kutatóként publikálta az „Obi-ugor állatnevek” (1938) című dolgozatát, amely egyetemi doktori munkaként született. Az 1950-es években volt egy „Obi-ugor szófejtések” című sorozata (Kálmán 1951, 1952, 1954, 1959) a Nyelvtudományi Közleményekben, amelyet egy közlemény erejéig a „Finnugor szófejtések” követett ugyanott (Kálmán 1962). Ezekre és egyéb etimológiai írásaira több helyütt hivatkozik az „Uralisches Etymologisches Wörterbuch” (= UEW).

Több alkalommal is ismertetett uralisztikai tudománytörténeti munkákat, és ő maga is tett le ilyeneket az asztalra (vö. Kálmán 1969, 1975c, 1976e, 1982, 1991b, 1992).

Az természetes, hogy a kortárs kollégák és az egyes területek későbbi szakértői kritikusan tekintenek az egyidejűleg és a korábban tevékenykedett szakemberek munkásságára, és így némelykor elvetik vagy korrigálják a górcső alá vett nézeteket. Amennyire sikerült megismernem Kálmán professzort, az ilyen állásfoglalásokat megértéssel és sztoikus nyugalommal vette tudomásul, tudva, hogy még a legavatottabb kutató is lépre mehet olykor.

Irodalom

Bereczki Gábor (1971), Cseremisz (mari) nyelvkönyv. Finnugor Jegyzetek XIX. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bereczki Gábor (1990), Chrestomathia Ceremissica. Tankönyvkiadó, Budapest.

Creissels, Denis (1975), Note sur la distinction aliénable–inaliénable dans l'expression de la possession en hongrois. ÉFOu 12: 151–167.
Csúcs Sándor (1990), Chrestomathia Votiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Décsy, Gyula (1966), Yurak Chrestomathy. UAS 50. Indiana University – Mouton & Co., Bloomington – The Hague.
Gulya, János (1966), Eastern Ostyak Chrestomathy. UAS 51. Indiana University – Mouton & Co., Bloomington – The Hague.
Hajdú Péter (1968), Chrestomathia Samoiedica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Hajdú Péter (1982), Chrestomathia Samoiedica. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
Honti, László (1975), System der paradigmatischen Suffixmorpheme des Wogulischen Dialektes an der Tawda. Janua Linguarum. Series Practica 246. Akadémiai Kiadó – Mouton, Budapest – Den Haag – Paris.
Honti László (1984), Chrestomathia Ostiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Honti László (1986), Chrestomathia Ostiacica. 2., változatlan kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
Honti László (2007), A birtoklás kifejezésének eszközei az uráli nyelvekben szinkrón és diakrón szempontból. NyK 104: 7–56.
Kálmán Béla (1938), Obi-ugor állatnevek. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 43. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
Kálmán Béla (1951), Obi-ugor szófejtések. NyK 53: 243–244.
Kálmán Béla (1952), Obi-ugor szófejtések. NyK 54: 251–258.
Kálmán Béla (1953), Megjegyzések Molnár Erik „A magyar nép őstörténete" című művéhez. NyK 55: 266–270.
Kálmán Béla (1954), Obi-ugor szófejtések. NyK 56: 274–276.
Kálmán Béla (1955), Manysi nyelvkönyv. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1957), Wolfgang Steinitz: Geschichte des wogulischen Vokalismus. NyK 59: 242–247
Kálmán Béla (1958), A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből. NyK 60: 409–413.
Kálmán Béla (1959), Obi-ugor szófejtések. NyK 61: 350–358.
Kálmán Béla (1960), Chanti szöveg. NyK 62: 338–340.
Kálmán, Béla (1961), Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1962a), Aurélien Sauvageot: Les anciens finnois. NyK 64: 385–386.
Kálmán Béla (1962b), Finnugor szófejtések. NyK 64: 347–351.
Kálmán Béla (1963), Chrestomathia Vogulica. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
Kálmán, Béla (1965), Vogul Chrestomathy. Uralic and Altaic Series 46. Indiana University – Mouton & Co., Bloomington – The Hague.
Kálmán, Béla (1969), Collaboration russo–hongroise dans la linguistique finno-ougrienne au cours du dix-neuvième siècle. Slavia 9: 83–90.

Kálmán, Béla (1973a), Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen. MSFOu 150: 144–150.
Kálmán, Béla (1973b), Eine Kongruenz-Erscheinung im Wogulischen. FUF 40: 66–73.
Kálmán, Béla (1973c), Aurélien Sauvageot, L'édification de la langue hongroise. SFU 9: 311–314.
Kálmán, Béla (1973d), Aurélien Sauvageot: L'Édification de la langue Hongroise. NyK 75: 468–474.
Kálmán Béla (1974), Értelmi és alaki egyeztetés. NyIOK 29: 33–54.
Kálmán, Béla (1975a), Die erste wogulische Grammatik einer Muttersprachlerin. Е. И. Ромбандеева, Мансийкий (вогульский) язык. FUF 41: 248–254.
Kálmán, Béla (1975b), Giuliano Pirotti: Grammatica Vogula. ÉFOu 12: 314–318.
Kálmán Béla (1975c), Munkácsi Bernát. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1976a), Chrestomathia Vogulica. Második, átdolgozott kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
Kálmán, Béla (1976b), Wogulische Texte mit einem Glossar. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1976c), A népetimológia. NytudÉrt 89: 165–159.
Kálmán Béla (1976d), Honti László: System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. NyK 78: 179–180.
Kálmán, Béla (1976e), György Lakó: Sajnovics János. ALH 26: 249–251.
Kálmán, Béla (1980), Semantische und formale Kongruenz. JSFOu 76: 43–60.
Kálmán Béla (1981), A magyar nyelv európaisága. MNy 77: 129–136.
Kálmán Béla (1982), Pápay József munkássága. NyK 84: 414–418.
Kálmán Béla (1983), A szerves és szervetlen kapcsolat egyik kifejezése az ugor nyelvekben. In: Bereczki Gábor – Domokos Péter (szerk.), Urálisztikai tanulmányok (Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére). ELTE, Budapest. 193–205.
Kálmán, Béla (1986), Über das obugrische Verb 'habeo'. FUM 10: 165–170.
Kálmán Béla (1989), Chrestomathia Vogulica. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
Kálmán, Béla (1990), Semantische Parallele in den finnisch-ugrischen Sprachen. NyK 91: 107–111.
Kálmán Béla (1991a), Adalékok néhány igekötő történetéhez. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.), Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. ELTE, Budapest. 316–320.
Kálmán Béla (1991b), A magyar és a külföldi finnugor nyelvészek kapcsolata századunkban. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.), Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest. 325–328.
Kálmán Béla (1992), Zsirai Miklós a magyar nyelvész és nyelvművelő. Hajdú Péter (szerk.), Zsirai Miklós Emlékkönyv. Születésének 100. évfordulója alkalmából. Urálisztikai Tanulmányok 5. ELTE, Budapest. 35–37.
Kálmán Béla – Berta Árpád (1981), Tatár jövevényszavak a vogulban. NyK 83: 43–55.
Kannisto, Artturi (1925), Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen. FUF 17: 1–264.

Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1951), Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. I. Band. Texte mythischen Inhalts. MSFOu 101.
Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1956), Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. III. Band. Märchen. MSFOu 111.
Keresztes László (1990), Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Lakó György (1986), Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Munkácsi Bernát – Kálmán Béla (1952), Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény. III. kötet. Második rész. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Munkácsi Bernát – Kálmán Béla (1963), Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény. IV. kötet. Második rész. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Munkácsi, Bernát – Kálmán, Béla (1986), Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Pirotti, Giuliano (1972), Grammatica vogula. Quaderni Italo-Ungheresi 3. Associazione Culturale Italo-Ungherese, Parma.
Rédei, Károly (1965), Northern Ostyak Chrestomathy. Uralic and Altaic Series 47. Indiana University – Mouton & Co., Bloomington – The Hague.
Rédei Károly (1978a), Chrestomathia Syrjaenica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Rédei, Károly (1978b), Syrjänische Chrestomathie mit Grammatik und Glossar. Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Wien.
Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1973), Мансисйкий (вогульский) язык. Наука, Москва.
Sauvageot, Aurélien (1961), Les anciens finnois. Klincksieck, Paris.
Sauvageot, Aurélien (1971), L'Édification de la langue Hongroise. Klincksieck, Paris.
Steinitz, Wolfgang (1955), Geschichte des wogulischen Vokalismus. Finnisch-ugrische Studien II. Akademie-Verlag, Berlin.

KISS JENŐ

Kálmán Béla, a magyar nyelvjárások és nyelvtörténet kutatója

1991-ben jelent meg a „Nyelvészetről – egyes szám, első személyben" című kötet (szerkesztette Sz. Bakró-Nagy Marianne és Kontra Miklós), amelyben neves magyar nyelvészek nyilatkoztak életútjukról, szakmai pályafutásukról, a nyelvészethez való viszonyukról, ars poetica-jukról. Az akkor már 80. életévéhez közeledő Kálmán Béla visszatekintésének címéül azt választotta, hogy „Vé-

letlenek sora". Elolvasva visszaemlékezését azt mondom, telitalálat a cím. Honnan sejthette volna a lakompaki kisgyermek, hogy egyetemre kerül majd, hogy Eötvös-kollégista lehet, hogy finnugor nyelvészetből doktorál, hogy hadifogoly lesz, majd idővel tanszékvezető egyetemi tanár és akadémikus? Azt sem sejthette (világéletében jámbor ember volt), hogy szépreményű fiatal finnugristaként 1949-ben a vádlottak padjára kerül –, márpedig odakerült, a marrizmus idején. E „véletlen"-re emlékezve – a rá jellemző finom humort sem mellőzve – írta azt: „Megtisztelő volt számomra, hogy együtt ülhettem a vádlottak padján Beke Ödönnel, Zsirai Miklóssal és Lakó Györggyel. Végül erélyes felszólításra sem írtuk alá a két »vádló«-tól követelt nyilatkozatot, amelyben kijelentenénk, hogy eddigi munkásságunkat megtagadjuk, és megfogadjuk, hogy ezentúl csak Marr tanításai szerint (marr-haságokat) írunk" (1991: 111).

Az akadémiai lexikonokban azt olvashatjuk róla: „Főként az obi-ugor nyelvekkel, a m. nyelvjáráskutatással és névtannal foglalkozott" (l. például Glatz 2003: 622). Ez a sommás összegzés jelenik meg az újabb lexikonokban is (Új magyar irodalmi lexikon és Új magyar életrajzi lexikon, l. Péter 2000: 1027 és Markó 2002: 696–697), egy különbséggel: a Magyar Nagylexikon (NLex.) egy zárójeles bővítést tartott szükségesnek: „tagja volt a magyar nyelvjárások atlaszát létrehozó munkaközösségnek" (10. kötet, 455). Ez a kiegészítés annyiban mindenképpen megokolt, hogy a nyelvatlasz gyűjtői – így Kálmán Béla is – irigylésre méltó s rengeteg közvetlen tapasztalatra tettek szert a magyar nyelv területi tagolódásáról, a regionális beszélt nyelv sokarcúságáról, a beszéltnyelviség jellemzőiről, így a nyelv „működésé"-ről általában is – különös tekintettel arra, hogy azokban az évtizedekben a célzott beszélt nyelvi kutatások nálunk még talán gyermekcipőben sem jártak, nem tekintve persze mindenekelőtt a csak beszélt nyelvváltozatokkal foglalkozó dialektológiát. A Kálmán Bélával egy évben született Lotz János nem ok nélkül emlegette később is a magyar nyelvtudomány túlzott köznyelvközpontúságát.

Említett visszatekintésében azt írta Kálmán Béla: „A kettőségnek [hogy ti. finnugor és magyar nyelvtudományt egyaránt művelt] hátránya az lett, hogy a magyar nyelvészek finnugristának, a finnugristák magyar nyelvésznek tartanak" (Kálmán 1991: 110). Kérdezhetnénk persze, miért volna hátrány a szóban forgó kettősség? Szigorúan szakmai értelemben csak előnyös lehet, de pályafutására gondolva is az jut eszünkbe, hogy tudomásunk szerint érvényesülése elé nem gördültek akadályok (másként fogalmazva: nem gördítettek elé akadályokat). A 80 éves Kálmán Bélát köszöntő írásában Hajdú Péter emígyen fogalmazott róla: „a nyelvészet több részdiszciplínájában működött, s ezért mind a finnugrisztika, mind a magyar nyelvészet a magáénak vallja őt" (Hajdú 1993: 374), illetőleg: „A magyar nyelvészetben leginkább nyelvjáráskutatóként tűnt ki" (i. m. 376), valamint: „Kálmán Béla legeredetibb és legnehezebb feladatait a »Magyar nyelvjárások atlaszá«-nak munkacsoportjában végezte" (uo.). Munkásságának ez

a vonulata akkor sem szakadt meg, amikor 1952-ben Debrecenbe került tanszékvezetőnek. Így az atlaszmunkálatokat kísérő két reprezentatív módszertani kötetben egy-egy fejezetet ő írt (1955-ben a hangjelölésről: Kálmán 1955, 1975-ben a kutatópontokról: Kálmán 1975). Mostani konferenciánk is igazolja Kálmán Béla tudományos munkásságának szóban forgó kettősségét. Ezen azonban nincs mit csodálkoznunk, ugyanis ezt a példát látta maga előtt. Más nyelvi filológiát művelő tanárai mind azt a szemléletet követték, hogy fő munkaterületüket (lett légyen az finnugrisztika, germanisztika, szlavisztika, turkológia vagy romanisztika) a magyar kapcsolatokra tekintettel – ahogy Benkő Loránd fogalmazott: magyar érdekű tudományterületként – is művelték.

Valamit még érdemes megemlítenem. Bárczi Géza Pestre távoztával vezetőt kerestek a debreceni egyetem magyar és akkor alapított finnugor tanszékére. Bárczi őt először a magyar nyelvészeti tanszékre jelölte, de a Zsirai Miklóssal folytatott konzultációk után módosult a vélemény: Kálmán Bélát a finnugor, Papp Istvánt a magyar tanszék vezetőjének javasolták (Sebestyén 1983: 6). Aligha vitatható: Kálmán Bélának nagyobb finnugor munkássága volt, mint Papp Istvánnak, e szempontból tehát a döntés jogos volt. De hogy mindkét tanszék vezetőjeként szóba jött, azt jelenti, hogy mindkét javaslattevő tudós nyelvész szerint „Kálmán Béla magyar nyelvésznek is jó [volt], meg finnugornak is" – ahogy Sebestyén Árpád megfogalmazta (1983: 6). Tanszékvezetővé történt kinevezése után viszont hivatali kötelessége lett Kálmán Bélának a finnugor nyelvészet még aktívabb művelése. Így is tett, ezért mondhatta 80 esztendős korában saját munkásságáról, hogy „munkáim nagyobb része a finnugrisztika körébe tartozik" (1993: 368). Maradjunk mi is ennyiben! Mindezt előrebocsátva s névtani munkásságát figyelmen kívül hagyva szólok magyar nyelvtudományi munkásságáról.

Talán véletlen, talán nem, első publikációi mintha kijelölték volna Kálmán Béla későbbi tudományos tevékenységének fő területeit. Arról van szó persze, hogy több irányú érdeklődésének megfelelően írta meg első tudományos zsengéit. Legelső közlése ugyanis finnugor tárgyú, egy 1934-ben közölt ugor etimológia (Kálmán 1934). 1936-ban nyelvművelő, tehát magyar tárgyú cikket közöl (Kálmán 1936). 1937-ben jelenik meg első nyelvjárástani cikke a felsőőri nyelvjáráskutatásról (Kálmán 1937). Első névtani írása csak jóval később, 1948-ban (Kálmán 1948) lát napvilágot – megjegyzem, nyelvatlaszgyűjtési melléktermékként. Első magyar nyelvtörténeti tanulmányát 1953-ban jelentette meg (Kálmán 1953). Amit viszont úgyszólván mindvégig művelt publikációs listája szerint, az a nyelvművelés, illetőleg a tudománynépszerűsítés volt. 1936-ban az akkor tanárától, Zsirai Miklóstól szerkesztett Magyarosan-ban tette közzé első nyelvművelő írását (Kálmán 1936), s ezt később – különféle folyóiratokban, újságokban stb. – a tágan értelmezett nyelvi kultúrába tartozó, többnyire rövid közleményeinek tömege követte (a Hajdú-Bihari Naplótól az Élet és Tudományon keresztül a Magyar Nemzetig). Nyilván azért, mert ő is úgy gondolta, hogy a nyelvésznek a

tudományos ismeretterjesztés is feladata. Figyelemmel kísérte korának nyelvhasználatát, s nem volt rest reflektálni, ha feltűnt neki valami (neologizmus, nyelvjárásiasság, archaizmus, idegen szó, különös szerkezet, feltűnő tulajdonnév, nyelvhasználati érdekesség).

Ami föltűnő: munkásságában párhuzamosan futnak az említett kutatási vonulatok. Kezdetben legjellemzőbb a szómagyarázatok és az etimológiák iránti vonzalma volt. Ebben is kora magyar nyelvtudományának a hagyományát követte. A szófejtés iránti vonzalma mindvégig megmaradt, s mondhatni, névtani munkásságában teljesedett ki (a népetimológia különösen is kedves volt számára: a tulajdonnevek között és a nyelvjárási szavak között is számos népetimológiás alakulat fordul elő). Ötletgazdag kutató volt, aki számos ismertetést írt életében. Ezekre az ismertetésekre jellemző, hogy számos egyedi adattal egészítette ki olvasmányait elsősorban nyelvjárási, illetőleg kiterjedt idegen nyelvi ismeretei alapján.

De térjünk vissza az időben! Kálmán Béla korán elkötelezte magát a nyelvjáráskutatásnak. Ezért középiskolai tanárként nem is akárhol végzett terepmunkát: „A M. Tud. Akadémia szíves támogatásával lehetővé tette számomra, hogy bejárjam a Felsőőrvidék négy magyar községét [Alsóőrt, Felsőőrt, Őriszigetet és Várjobbágyit = Jobbágyit] és öt héten keresztül: 1936. augusztus 11-től szeptember 15-ig nyelvjáráskutatást végezzek ott… Különösen a finn és észt nyelvjáráskutatási módszerek tanulmányozása után indultam útnak a már kidolgozott kutatási tervezettel… magam is a nyugati végeken születtem, és vonzott ez a nyelvjárás meglepő különlegességeivel” (1937: 56). Elhatározásának komolyságát nemcsak helyszíni gyűjtése, hanem a nyelvjáráskutatás időszerű módszertani kérdéseivel való rendszeres foglalkozása is bizonyítja. 1941-es tanulmányában például három, az akkori magyar nyelvjáráskutatásban fontos kérdéskörben nyilvánított előremutató véleményt (hangjelölés, a köznyelv szerepe a nyelvjárási feldolgozásokban, mi legyen az intézményes nyelvjáráskutatás előtt gyűjtött anyagok sorsa: 137–139). Megjelent továbbá két önálló füzete is: „A bősárkányi gyékényszövés és szókincse” 1942-ben (Kálmán 1942), s a „Nyelvjárási gyüjtésünk múltja, mai állapota és feladatai” 1949-ben (Kálmán 1949). Nálunk 1949-ben indultak meg a nyelvjárási nagyatlasz gyűjtőmunkálatai, s természetes, hogy Kálmán Bélát is kezdettől fogva ott találjuk a munkatársi gárdában. Az atlasz az ő életének is szerves része volt éveken át, s gyűjtésének és bizonyos adatainak az elemzéséből, a magyar nyelvjárásokkal való beható megismerkedéséből következő tapasztalatai szemléletformáló jelentőségűek voltak és maradtak számára. Ne feledjük: 106 kutatóponton gyűjtött a magyar nyelvterület különböző részein (l. a Balogh Lajos összeállította részletes dokumentációt, Balogh 1975: 264–302)! Ő saját tapasztalatai alapján fogalmazta meg a következő szociolingvisztikai axiómát: „Nyelvszociológiai tény, hogy legalább két nyelvi szintet használ és ismer a magyar anyanyelvűek óriási többsége. Van egy köz-

életi nyelvváltozat, ez áll legközelebb a köznyelvhez, és van még egy közvetlenebb, lazább, hétköznapibb, amelyen családjával, barátaival, közeli ismerőseivel érintkezik" (Kálmán 1982: 33).

Kálmán Béla 1951-ben tette közzé „A mai magyar nyelvjárások" címen rövid terjedelmű nyelvjárástani tankönyvét (Kálmán 1951), amely még erősen magán viselte a negyvenes évek végének, tehát az atlasz előtti korszaknak a szemléletét. Hajdú Péter szerint Horger Antal és Laziczius Gyula után ő volt az első, aki a magyar nyelvjárásokat bemutató tankönyvet írt, s ez valóban érdem. Kálmán Béla ugyanis valóban tankönyvet írt, amelyről Imre Samu úgy vélekedett, hogy „világos, jól tagolt, tanulható" (1952: 372). Az atlaszmunkálatok előrehaladásával azonban szükségessé vált a könyv korszerűsítése. Kálmán Béla mindenek előtt Deme László alapos bírálatának a hatására átdolgozta tankönyvét, sőt valójában új tankönyvet írt (Kálmán 1966), amelynek 1966-os megjelentetésével az előzményt automatikusan a tudománytörténet polcára utalta. Ez a könyv ugyanis – ahogy a szerző maga írja a bevezetőben – „új szempontú rendszerezés"-t adott, amelyben hasznosította Deme „szempontokban gazdag, terjedelmes bírálatát" (Kálmán 1966: 5), s részletesebben szólhatott és szólt is már a nyelvatlasz jótékony hatásáról. Ez a könyv az 1960-as évek közepe tudományos és didaktikai igényeinek is megfelelt, mert érvényesítette a rendszerszerűség elvét, helyére tette a nyelvváltozatok osztályozását, nyelvjárás-definíciója megfelelt kora követelményének, jól érzékeltette egyebek mellett, hogy bizonyos területeken az önelvű, más esetekben a köznyelvvel egybevető nyelvjárási leírás a célravezető. Mondattani jelenségeket is tárgyalt, s megfogalmazta, hogy a nyelvjárások osztályozását módosítani kell majd az atlaszadatok ismeretében (vö. még Papp 1967). Igaza volt: elég egy pillantást vetnünk a Juhász Dezsőtől készített újabb magyar nyelvjárási térképre, amely a „Magyar dialektológia" című kötetben jelent meg 2001-ben, azaz 35 évvel azután, hogy Kálmán Béla nyelvjárási tankönyvének korszerű változata megjelent. Kevés tankönyvről mondható el a nyelvtudományban, hogy ennyi ideig forgalomban volt, s hogy annyi kiadást ért meg, hogy kötelező olvasmány volt az egyetemek magyar szakán. Sőt, azt mondhatjuk, túl is élte az új nyelvjárástani tankönyv 2001-es megjelenését, hiszen a nagysikerű „A nyelv és a nyelvek" című kötet hatodik, javított, bővített, 2011-es kiadásába is Kálmán Béla tankönyvének a nyelvatlasz előtti ismeretek alapján összeállított nyelvjárási térképe került be (Kenesei 2011: 176; a Sárköz mint tájegység – a Kálmán Béla-féle eredetivel szemben – sajnos feltűnően túldimenzionálva, tehát sajnos pontatlanul van beírva), s nem a föntebb említett, Juhász Dezső-féle korszerűsített térkép. Más oldalról nézve persze jogos fölvetnünk, nem a hazai dialektológia mulasztása volt-e, hogy nem korábban készült dialektológiai tankönyv. Mindazonáltal tény, hogy Kálmán Béla könyve – a kiegészítő friss olvasmányokkal együtt, amelyeket e tankönyv mellé rendeltünk kötelező olvasmányként – megbízható, jó kalauz volt magyar szakos hallgatók

egymást követő évfolyamainak. Kálmán Béla megfogalmazta könyve bevezetőjében azt is, hogy „A nyelvatlasz megjelenése fordulópontot fog jelenteni a nyelvjárástudományban" (Kálmán 1966: 107). A követő nemzedék szemszögéből nézve úgy látjuk, hogy a fordulópont – bár kifelé nem feltétlenül látványosan – bekövetkezett már az atlaszkötetek megjelenése előtt, éppen a nyelvatlaszos nyelvészek tanulmányainak köszönhetően (Kiss 1987: 386). Később, az atlaszkötetek megjelenése után ő is sajnálta, hogy az atlasz köteteiben rejlő számos nyelvészeti adat és kutatási lehetőség nem kis részben kiaknázatlan maradt. Kálmán Bélának nyelvjáráskutatóként való elismertségét, de a dialektológiához való viszonyát is tükrözi az a tény, hogy a debreceni egyetem „Magyar Nyelvjárások" című évkönyvének, az ottani Finnugor Tanszék vezetőjeként is hosszú éveken át szerkesztője volt.

Kézenfekvő, hogy egy magyar finnugor nyelvésznek, aki összehasonlító obiugor nyelvészettel foglalkozik, a magyar nyelvtörténetben nemcsak érdemes, hanem kötelező is kellő ismeretekre szert tennie. Kálmán Béla magyar nyelvtörténeti tanulmányai arról győznek meg bennünket, hogy „a finnugrisztika és a nyelvjárástan szemléletével gazdagodó megközelítés a leghagyományosabb magyar nyelvtörténeti kutatások terén is új eredmények felmutatását tette lehetővé Kálmán Béla számára" (Sebestyén 1983: 13). Említésre külön méltóak a magyar hangrendszer kialakulásával és változásával foglalkozó tanulmányai, mint például „A magyar mássalhangzó-rendszer kialakulása" (1965), a „Hangrendszer és hangváltozások" (1968) és a magyar történeti fonológiáról írt angol nyelvű (Hungarian Historical Phonology) összegzése (1972). Az elsőül említett kitűnő tanulmányban a finnugor alapnyelvre rekonstruálható hangrendszerből kiindulva didaktikusan mutatja be a magyar nyelvtörténetbeli változásokat, s jut el a legújabb korig úgy, hogy kiemeli a rendszerbeli összefüggéseknek, az üres helyek kitöltésének, az egyensúlyra való törekvésnek a szerepét. Az új, illetőleg jövevényfonémák megjelenéséről azt mondja, hogy csak akkor honosodnak meg, ha fonetikai variánsokként a hangkapcsolatokban megvannak a nyelvben, s ha van üres hely a rendszerben. Nem fogadja el azt a vélekedést, hogy a magyarság nagy része többször is kétnyelvű volt (a széles körű magyar–török és magyar–szláv kétnyelvűség hipotézisét érvelve utasítja el, főként Moór Elemérrel vitázva). Áttekintést ad arról is, milyen okokkal magyarázták akkor a nyelvi változások létrejöttét. Több fontos tanulmányban értekezik a magyar igeragozás és igeidők történeti kérdésköréről, különös tekintettel a múlt és a jövő idő kifejezésére. Foglalkoztatták egy időben az egyeztetés kérdései is, olyannyira, hogy levelező tagsági akadémiai székfoglaló előadását 1974-ben „Értelmi és alaki egyeztetés" címmel tartotta (Kálmán 1974). Ebben a magyar és finnugor nyelvekbeli egyeztetések tárgyalásán volt a hangsúly. Nyelvtörténeti tanulmányaira vonatkozólag is jogosan állapította meg Sebestyén Árpád: „Figyelemre méltó, hogy az első részletkérdés maga után vonja a továbbiakat, majd általánosító rendszertani következtetések levonását, illetőleg a letisztult eredményeknek idegen

vetkeztetések levonását, illetőleg a letisztult eredményeknek idegen nyelvű, a nemzetközi szaktudomány számára való megfogalmazását" (Sebestyén 1983: 13).

Foglalkoztatták a magyar nyelv tipológiájának és európaiságának kérdései is: számos, nem csak finnugor nyelvekből vett példával támasztotta alá mondanivalóját, lásd például „A magyar nyelv európaisága" (Kálmán 1981) és „Analitikus és szintetikus fejlődés a magyar nyelv történetében" (Kálmán 1987). Ahol módja volt rá, igyekezett eloszlatni a magyar nyelvvel kapcsolatos tévhiteket – idegen nyelvű tanulmányaiban és előadásaiban is.

Többször említett 1991-es visszatekintése azzal a megelégedést tükröző megfogalmazással zárult, hogy „Munkásságom eredményeinek egy része már beépült a tudományba, megtalálható a nagy összefoglaló művek és folyóiratcikkek utalásaiban. Mások annyira közkinccsé váltak, hogy már nem is hivatkoznak rájuk" (Kálmán 1991: 112). A jogos büszkeség mellett a belenyugvó bölcsesség is megszólal ezekben a mondatokban.

Befejezésül annyit, hogy a halála után megjelent új magyar dialektológiai (Kiss szerk. 2001) és nyelvtörténeti tankönyv (Kiss – Pusztai szerk. 2003) erősen megrostált bibliográfiájában 7–7 könyvészeti tétel szerepel Kálmán Bélától: nincs elfelejtve magyar nyelvészeti munkássága.

Irodalom

Bárczi Géza (szerk.) (1955), A magyar nyelvatlasz munkamódszere. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Balogh Lajos (1975), Adatok A magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjairól és címszóanyagáról. In: Deme – Imre 1975: 263–345.

Benkő, Loránd – Imre, Samu (ed.) (1972), The Hungarian Language. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Deme László, Imre Samu (szerk.) (1975), A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Glatz Ferenc (főszerk.) (2003), A Magyar Tudományos Akadémia tagjai. 1825–2002. II. kötet. I–P. MTA Társadalomkutató Központ, Tudománytár. Budapest.

Hajdú Péter (1993), Kálmán Béla köszöntése születése 80. évfordulóján. MNy 89: 374–377.

Imre Samu (1952), Kálmán Béla, A mai magyar nyelvjárások. Nyr 76: 370–372.

Imre Samu – Kálmán Béla (1952), Nyelvatlaszgyűjtő úton Csehszlovákiában. MNy 48: 229–231.

Imre Samu – Kálmán Béla (1952), A szlovákiai nyelvatlaszgyűjtő út néhány nyelvészeti tanulsága. MNy 48: 514–523.

Kálmán Béla (1934), A *szül* állatnév vogul megfelelője. MNy 30: 103–104.

Kálmán Béla (1936), „Deszertek" a cukrászüzletek kirakataiból. Magyarosan 5: 91–92.

Kálmán Béla (1937), Jelentés a Felsőőrvidéken végzett nyelvjáráskutatásról. Magyar Nyelv 33: 56–57.

Kálmán Béla (1941), Megjegyzések a népnyelvi gyűjtés módjához. MNy 37: 136–139.

Kálmán Béla (1942), A bősárkányi gyékényszövés és szókincse. Magyar Nyelvjárási Tanulmányok 2. sz. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kiadása. Budapest.

Kálmán Béla (1948), Négyes név a Komárom megyei Martosról. MNy 44: 156–157.

Kálmán Béla (1949), Nyelvjárási gyüjtésünk múltja, mai állapota és feladatai. (Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből.) Néptudományi Intézet, Budapest.

Kálmán Béla (1951), A mai magyar nyelvjárások. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kálmán Béla (1953), A szókezdő mássalhangzócsoport egyik föloldási módja a magyarban. MNyj. 2: 59–70.

Kálmán Béla (1955), A hangjelölés. In: Bárczi Géza (szerk.), A magyar nyelvatlasz munkamódszere. Akadémiai Kiadó, Budapest. 93–112.

Kálmán Béla (1965), A magyar mássalhangzó-rendszer kialakulása. MNy 61: 385–398.

Kálmán Béla (1966). Nyelvjárásaink. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kálmán Béla (1968), Hangrendszer és hangváltozások. MNy 64: 5–8.

Kálmán, Béla (1972), Hungarian Historical Phonology. In: Benkő – Imre 1972: 49–83.

Kálmán Béla (1974), Értelmi és alaki egyeztetés. NyIOK 29: 33–46.

Kálmán Béla (1975), A magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjai. In: Deme László – Imre Samu (szerk.), A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest. 51–65.

Kálmán Béla (1981), A magyar nyelv európaisága. MNy 77: 129–136.

Kálmán Béla (1982), Hozzászólás „A korszerű nyelvjárási monográfiák alapelveihez” című tárgykörhöz. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán (szerk.), Dialektológiai szimpozion. VEAB Értesítő 1982. II. Veszprémi Akadémiai Bizottság, Veszprém. 29–33.

Kálmán Béla (1987), Analitikus és szintetikus fejlődés a magyar nyelv történetében. MNy 83: 461–466.

Kálmán Béla (1991), Véletlenek sora. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne – Kontra Miklós (szerk.), Nyelvészetről – egyes szám első személyben. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 107–112.

Kálmán Béla (1993), Minden jótett elnyeri méltó büntetését, avagy hallgattassék meg a másik fél is. MNy 89: 367–368.

Kenesei István (szerk.) (2011), A nyelv és a nyelvek. Hatodik, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kiss Jenő (1987), A magyar dialektológia a nyelvatlasz után: 1965–1985. MNy 83: 385–397.

Kiss Jenő (szerk.) (2001), Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) (2003), Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest.

Markó László (főszerk.) (2002), Új magyar életrajzi lexikon. III. H–K. Magyar Könyvklub, Budapest.
NLex. = Magyar Nagylexikon. 10. kötet. Ir–Kip. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest.
Papp László (1967), Kálmán Béla: Nyelvjárásaink. MNyj 1: 105–108.
Péter László (főszerk.) (2000), Új magyar irodalmi lexikon. H–Ö. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Sebestyén Árpád (1983), Kálmán Béla hetvenéves. MNyj 25: 5–19.

HOFFMANN ISTVÁN

Kálmán Béla és a nevek világa

1. Kálmán Béla már addig is rendkívül sokszínű tudományos pályáján 1967-ben jelent meg meghatározó módon a névtani tematika, s rögtön egy könyv – vagy ahogyan maga a szerző szerényen emlegette: könyvecske – formájában: „A nevek világa” címen közreadott munkáját (1967a) csupán néhány kisebb onomasztikai tárgyú írása előzte meg. Nem állíthatjuk, hogy a névtani tematika akkoriban fontos helyet foglalt volna el a magyar nyelvtudomány részterületei között, noha ez a diszciplína a 20. század első felében a magyar nyelvtörténészek legkedveltebb témái közé tartozott. A névtan azonban az 1940-es évek végétől – leginkább tudománypolitikai okok következtében – egy évtizedre szinte teljesen eltűnt a kutatásból, s az 50-es évek végétől, az első névtani konferencia megrendezését követően, valamint Bárczi Géza szókincstörténeti munkájának (1958) a tulajdonnevek problematikáját összefoglaló függeléke nyomán is csak lassan kezdett éledezni.

Vajon mi lehetett az a körülmény, amely Kálmán Bélát arra indította, hogy a nevek világába mélyebben is beleássa magát? Úgy vélem, ennek magyarázata főképpen Kálmán Béla színes egyéniségében keresendő, amely általában is magyarázatul szolgál érdeklődésének életművében is megnyilvánuló sokféleségére. Amikor 1952-ben megpályázta a debreceni egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének egyetemi tanári állását, terveit arra a majd másfél évtizedes tevékenységére alapozhatta, amelyet leginkább a magyar nyelvjáráskutatás terén végzett. S hogy végül nem ezt az állást, hanem az ugyanakkor a Finnugor Tanszéken is meghirdetett professzori széket nyerte el, annak magyarázatát az addig megjelent jó néhány finnugor tárgyú tanulmánya adja. Nyelvészeti vonzalmának ez a kettőssége, finnugrisztikai és magyar nyelvészeti érdeklődése egész tudósi

és oktatói pályáján megmaradt, s ő maga ezt a legtermészetesebb dolognak tartotta, mondván jellegzetes mosolyával kísérve: „Elvégre a magyar is finnugor nyelv!”.

A két nagy tudományterület közül a magyar nyelvészeti diszciplína egyre fokozódó tematikai gazdagodást mutatott életművében. Kálmán Béla alkotói pályájára nem jellemző, hogy valamely nyelvelmélet vagy szűkebb kutatási téma mellett huzamosabban elkötelezte volna magát: a nyelvben is leginkább a szavak világa, azon belül is főképpen a különösség, az egzotikum vonzotta. Így kelthette fel figyelmét a neveknek nemcsak a laikusok, de még a szakemberek számára is gyakran titokzatos, rejtélyes, néha egyenesen varázslatos világa, amelylyel a tudomány maga is azóta foglalkozik, amióta egyáltalán a nyelvet a tudós elme vizsgálja.

Kálmán Béla tudósi habitusában nemcsak a finnugrista és a magyar nyelvész forrt össze szétválaszthatatlanul, hanem a kutató és az egyetemi oktató is. Így volt ez a névtan esetében is. Ő maga így emlékezett vissza fent említett könyvének születésére: a „magyar nyelvtudomány köréből foglalkoztam nyelvtörténettel és leíró nyelvtannal is és szinte véletlenül bekerültem a névtudományba, mert a debreceni egyetemen évekig adtam elő névtudományt és az előadásaim alapján megszületett *A nevek világa* című könyvecském” (1975b: 6).

E munka az első olyan összefoglalás a magyar nyelvtudomány történetében, amely a két elsődleges tulajdonnévfajtának, a személynévnek és a helynévnek a részletező bemutatását tűzte ki célul. A középpontban a magyar nevek állnak, de emellett – ahogyan a névrendszerek sokágú kapcsolataik révén a valóságban is összefüggnek egymással – számos más nyelv neveire is kitér a szerző. Tájékozódásában gazdag nyelvismerete éppúgy segítette, mint széleskörű olvasottsága és kiváló memóriája. A személynevek áttekintését etimológiai eredetük szerint végezte el a héber, görög, latin, germán nevektől egészen a török és arab vagy éppen a vogul és észt nevekig, s közben valóságos kultúrtörténeti körképet rajzolt az egyes korok és kultúrák névadási szokásait középpontba állítva. A magyar személynévfajták közül különösen azokkal foglalkozik részletesen, amelyek más nyelvekre kevésbé vagy egyáltalán nem jellemzőek. A helynevek között a helységnevek állnak figyelme előterében: ezek egyes típusait úgy mutatta be, hogy ennek során a magyar települések közül az ötezer főnél népesebbek megnevezései feltétlenül magyarázatot kapjanak. Ezek mellett szól a víz- és a hegynevekről, valamint a dűlő és az utcanevekről is, de helyet kaptak e részben az ország- és tartománynevek, sőt még a nyelvünkben köznévnek számító népnevek magyarázatai is, mivel ez utóbbiak igen gyakran feltűnnek a helynevek elemeiként.

„A nevek világá”-t Kálmán Béla elsősorban a művelt olvasóközönségnek szánta, munkája azonban a szűkebb szaktudománynak is fontos hivatkozási alapja lett a későbbiekben. Egyik recenzense, J. Soltész Katalin éles szemmel vette

ezt észre már a mű megjelenésekor is megjegyezve, hogy „Anyagának gazdagsága, szempontjainak sokoldalúsága, áttekintésének rendszeressége és tudományos alapossága… nélkülözhetetlen kézikönyvvé teszi Kálmán Béla munkáját" (J. Soltész 1968: 120). Nem véletlen, hogy e mű valóságos könyvsikerként további három kiadást is megért (1969, 1973a, 1989a), és összességében több tízezer példány kelt el belőle. Angol nyelvű változata pedig 1978-ban jelent meg (1978a). Ez utóbbi készültének sajátos módon én magam is szem- és fültanúja lehettem, noha akkor ennek még nem voltam a tudatában. Kálmán professzor úr az akkoriban tartott finnugor alaktan óráján bármiről is kezdett el beszélni, néhány mondat után áttért valamilyen névtani probléma ismertetésére, ahonnan aztán visszakanyarodva az alaptémához rendre újabb és újabb onomasztikai körök következtek az én legnagyobb örömömre. Így aztán – noha a 70-es években már nem hirdetett névtani órákat – mégis alkalmam volt egy ilyen rejtett kurzusán részt venni.

Úgy vélem, „A nevek világá"-nak is feltétlenül szerepe volt abban, hogy a magyar névkutatás negyedszázados kényszerű visszaesést követően ismét jelentős fejlődésnek indult. A munkát számos hazai egyetemen és főiskolán használták tankönyvként, így magyartanárok ezrei szereztek belőle névtani ismereteket, s Kálmán Béla munkája ezáltal közvetve-közvetlenül nagyon sokat tett a magyar névkultúra gazdagításáért is.

2. Az 1960-as években indult útjára az a tudományos program is, amely egyfajta szélesebb társadalmi összefogást is felhasználva kívánta fellendíteni a magyarországi helynévgyűjtés és -kiadás ügyét. Kálmán Béla számára ez a tevékenység azt a munkát idézte fel leginkább, amelyet mindig mint a neki legkedvesebbek közül valót emlegetett: a nyelvatlaszgyűjtés nyelvi és emberi élményekkel teli időszakát. S minthogy mindez a szavak, nevek százezreit hozta felszínre, és tárta a tudomány elé, Kálmán Béla érdeklődéssel fogadta a munka eredményeit jelző köteteket, mivel mindig nagy örömét lelte a nyelvi adatokban való búvárkodásban. Azt, hogy a helynevek közzétételének ügyét milyen nagy figyelemmel követte, számos tanulmánya és recenziója mutatja. Zala megye 1964-ben megjelent kötetét a „Magyar Nyelvjárások"-ban ismertetve örömmel konstatálta, hogy „Ha a magyar megyék névsorában ma az utolsó helyet is foglalja el Zala megye, abban az áldozatkészségben és tudományszeretetben mindenesetre első volt megyéink között, hogy elsőnek végeztetett területén rendszeres helynévgyűjtő munkát" (1966: 147). A vállalkozás leletmentő jellegét hangsúlyozva megállapította, hogy „Ez a kiadvány évszázadokra tudományos érték marad, egy része a magyar múltnak és jelennek, amely a lelkes és áldozatkész munka nélkül talán nyomtalanul elveszett volna" (i. m. 150).

Hogy Kálmán Béla tollát e sorok megfogalmazásakor nem az elragadtatottság pátosza vezette – amely egyébként sem volt rá jellemző –, hanem a földön járó tudós realista látásmódja, az is jelzi, hogy a könyvet ismertetve emellett van

szava korának mindennapjaihoz is. Sajnálkozva állapítja meg, hogy a hivatalos névadás mennyire „megszegényítette és eltorzította" az eredeti névállományt. „Azt hiszem – mondja – Petőfi is inkább bosszankodna, mint örülne, ha megtudná, hogy a pölöskei *Gatya utca* most már az ő nevét viseli… Azt sem tudom – folytatja tovább az 1966-ban írott ismertetésében –, mi szükség volt Pusztaapáti egyetlen utcáját elnevezni *Vöröshadsereg útjá*nak" (i. m. 148). „Még szerencse – folytatja a füstölgést –, hogy a dűlők nagy része megtartotta eredeti nevét, és a Dögtemetőt, vagy Rókalikat nem nevezte el valamelyik községi tanácstag valamely nagy költőnkről" (i. m. 149). A régi neveket, köztük a különösen a városi emberek nyelvében fontos szerepű utcaneveket „nyelvi műemlékek"-nek tartotta, és védelemre méltónak ítélte őket.

Az adatok tengerében Kálmán Béla soha nem érezte magát elveszve, hanem éppen hogy roppant élvezettel szedegette ki onnan a számára éppen fontosakat vagy csak egyszerűen kedveseket, szórakoztatókat. Sok ezer oldalnyi adatállomány az, amelyet a névtárak közül recenziókban is bemutatandónak tartott. Ismertetései élményszerűen megírt olvasmánynaplókat idéznek, amelyekben indázó gondolatmenete mindig előhoz valamely éppen fontosnak tartott szempontot: hol az Árpád-kor helyneveit, hol távoli nevek analógiáit vagy éppen a névsűrűség kérdését, de emellett az írásokban szerzőjük biztos lényeglátása és határozott értékítélete is megmutatkozik.

3. Kálmán Béla egyik legtöbbet idézett tanulmánya a helynévkutatás és a szóföldrajz kapcsolatával foglalkozik. Ebben a dolgozatában arra hívja fel a figyelmet, hogy „Földrajzi neveinkben rejlő közneveinknek azért van szóföldrajzi szempontból igen nagy jelentősége, mert szövegemlékeink száma és terjedelme a XV. századig nagyon kicsi, és általában nagyon nehezen köthető helyhez. Földrajzi nevek viszont nagy bőségben állnak rendelkezésre már a X–XI. századtól kezdve, és óriási többségük földrajzilag rögzíthető" (1967b: 344). Példaképpen az ómagyar kori víznevekben előforduló vízrajzi közneveket elemzi, és mutatja be szemléletes térképeken a területi elterjedtségüket: a gyakoribb *patak*, *ér*, *fok* mellett szerepel a ritkább *örém*, *séd*, *víz*, *sár* és a még szórványosabb *jó*, *aszó*, *ügy* stb. Az újabb kori névanyagból éppen Zala megye példáján szemlélteti e vizsgálati mód lehetőségeit, amelyet azóta többen is alkalmaztak a nevek különböző elemeire vonatkozóan régebbi és újabb kori névanyagon is (Tóth 1997, 1998, Reszegi 2011, Győrffy 2011), ám ettől függetlenül megállapítható, hogy az általa felvetett probléma ma sincs még teljesen kimerítve.

Kálmán Béla tanulmányban foglalta össze a helynevekben végbemenő „nem szabályos" változásokat, amelyeket a szabálytalan hangváltozások (*Sziksó* < *szék* + *aszó*), a névelőelhagyás (*Madéfalva* < *Amadéfalva*), a toldalék téves elvonása (*Pentele* < *Pentelén*) és a dolgozat központi témáját képező népetimológia képvisel (1967c). A népetimológiával keletkezett nevek között olyan „hát-

borzongató" példákat mutat be, mint a Szilágy megyei *Vérvölgy* neve (amely egykor *Üver-völgy*, azaz 'kiszáradt völgy' volt) vagy a bihari *Vércsorog*, amely a 19. században még *Vircsalog*-nak hangzott (i. m. 11). Később az erdélyi *Lúdvég* település nevének önálló írást is szentelt, igazolva, hogy az nem a libára utal, hanem a német eredetű *Ludvig* személynévből származik (1981b). Népetimológiás jelenségeket az amerikai magyarok által használt helynevekben is felfedezett – ilyen tárgyú írásai egyéves USA-beli Ford-ösztöndíjas tanulmányútjának eredményeit mutatják be (1970a, 1970b) –, egy amerikai kisváros *McKeesport* [məkki:sport] nevéből az ottani magyarok ajkán például *Mikispart* lett (1970a: 44).

Kálmán Bélának kiváló érzéke volt ahhoz, hogy előadásaiban a tudományos problémákat az élet mindennapjaiból vett példákon, leginkább saját személyes élményein keresztül szemléltesse. A helynevek téves értelmezésének példájaként mesélte így el a vele egykor sorozáson megesett történetet. Eszerint a sorozó őrmester „Hol született?" kérdésére azt válaszolta, hogy „Lakompakon." Mire az őrmester: „Nem azt kérdeztem, hol lakik, hanem azt, hogy hol született!" Erre ő csak megismételni tudta az előző válaszát, mivel valóban ez a kis nyugat-magyarországi település, *Lakompak* (ma: Lackenbach, Ausztria) volt a szülőfaluja. Mondani sem kell, hogy az őrmestert ez a válasz sem nyugtatta meg, s Kálmán Béla még nagyobb, itt nem idézhető letolást kapott tőle.

A névtannak az a területe, amely a helynevek használatának szocioonomasztikai körülményeivel foglalkozik, éppen csak néhány évtizede jelent meg a kutatásokban. Kálmán Béla már jóval e tudományterület formálódását megelőzően is érintett idevágó kérdéseket munkáiban. Egyik írásában az Árpád-kori településnevek keletkezésének körülményeit boncolgatta (1978b), egy másik dolgozatában pedig arra tett javaslatot, hogy a személynevek mintájára a helynevek körében is alkalmazzák a kutatók a hivatalos név és az említőnév terminusokat, annak megfelelően, ahogyan a névhasználók a különféle beszédhelyzetekben sok esetben más-más alakjukban használják az egyes helyneveket (1981a).

Néhány közleményében Kálmán Béla arra is vállalkozott, hogy névtani forrásanyagot tegyen közzé. A 18–19. századból való egyházlátogatási jegyzőkönyveknek, az ún. canonica visitatio-knak mint forrástípusnak a jelentőségéről külön dolgozatban is megemlékezett (1993). A székesfehérvári és a veszprémi püspökség levéltárában tanulmányozott jegyzőkönyvek anyagából a Buda környéki és a Fejér megyei helyneveket önálló közleményekben adta közre (1979a, 1980), gazdagítva ezzel az akkoriban még igencsak hézagosan adatolt időszak forrásait. A térség településnév-anyagából külön elemezte a párhuzamos helységneveket, amelyek átvétel, fordítás vagy új név adása útján jöttek létre az egymásra települő különböző nyelvű lakosság érintkezéséből adódóan (1986, 1989b).

E névkincs egy részét önálló helynévfejtésekben is feldolgozta: magyarázta a Fejér megyei *Bicske* és *Előszállás* (1973b), valamint *Kabosd* és *Sismánd* (1974) nevét. Biharból a *Furta*, *Váncsod* és *Egyek* (1965), valamint a *Lomb* (1974) tele-

pülésneveket etimologizálta, mindegyiket személynévi előzményre visszavezetve. Szellemesen világította meg a Balaton partján fekvő *Aliga* nevét, amelynek hangsorából – úgy, ahogyan az iszkaszentgyörgyi *Somosma* szőlőhegy egykori *Somos-mál* alakjából is – elmaradt a szóvégi *l* hang, leginkább a helyragos alakokban való zárt szótagi előfordulás következtében. Így a szerző az *Aliga* településnevet az *Aligáll* típusú csárdanevekkel hozta összefüggésbe (1976a). A tudománytalan név- és nyelvrokonítást bírálta a „Sumer-magyarológia a névtanban" című írásában, amelyben egy kanadai magyar szerző névegyeztetési módszerét tűzte tollhegyre, akinek eljárását tovább víve, kitágítva indiai, angol, norvég, pápuaföldi és még további példákat javasol magyar helynevekkel való összevetésre. „Micsoda szédítő távlatok!" – zárja ironikus felkiáltással írását (1983: 170).

4. A személynévfajták közül Kálmán Béla legtöbbet a családnevekkel foglalkozott. A magyar családnevek olyan korban, a 14–16. században keletkeztek, amikor bőségesen adatolhatóan, és szinte „in statu nascendi" állapotukban ragadhatók meg a nyelvemlékekben (1975a: 456). A családnevek kialakulásának időszakából Kálmán Béla részletes elemzésnek vetette alá a debreceni történész professzortársa, Szabó István által kiadott 1522. évi délvidéki dézsmalajstrom neveit (1961b). Több típusukat részletesebben is elemezte: egyik írásában például a helynevekkel azonos alakú családnevekről írt, tőle kissé szokatlan módon némileg vitázva egy különben általa is sokra becsült kollégájával. Ennek megfelelően az egész írásából áradó jobbító szándékát szükségesnek tartotta egy záró mondatban is megfogalmazni: „Remélem – írja –, hogy megjegyzéseimmel nem gátolom, hanem segítem további munkájában" (1975a: 456). A családnevek és a helynevek kapcsolatát nemcsak alaki vonatkozásban tárgyalta, hanem keletkezési körülményeiket is gondosan körüljárta, a kérdéses történelmi kor viszonyai közé helyezve a jelenséget. A család- vagy ahogyan ő szívesebben nevezte, a vezetéknevek kialakulásában Kálmán Béla egyébként nemcsak a belső történeti és nyelvi körülmények hatását hangsúlyozta, hanem kiemelte azt is, hogy e névfajta kialakulásában az európai kulturális hagyományok és minták is szerepet játszottak, amelyek leginkább délnyugati–nyugati irányból érték el a magyarságot (1961a, 1979b).

Névtani tanulmányaiban is megmutatkozik a tudományról vallott azon felfogása, amelyről egy vele készített interjúban beszélt: „tanítványaimnak is mindig azt igyekeztem megmagyarázni – mondta –, hogy a lelkiismeretes részletmunka mellett sose feledjék el azt, hogy a nagyobb összefüggésekre gondoljanak, hogy meglássák azt, hogy a tudomány egyes ágai egymás között és a különböző tudományágak is mennyire szervesen összekapcsolódnak az életben" (1975b: 6). Debrecen keresztnévadási szokásainak alakulását egyébként annak alapján mutatta be, hogy két tanítványával szakdolgozatban táratta fel a témát. A tanul-

mányban aztán jelezte, hogy az adatok a diplomamunkákból valók, s „a megszövegezés Kálmán Béla munkája” (1967d: 91).

Önálló személynév-etimológiát tudomásom szerint csak egyet közölt: éppen a vitatott eredetű *Béla* nevet magyarázta meg mint belső nyelvi fejleményt (1961c). Saját teljes nevét szívesen emlegette a névfajták félreértésre is okot adó keveredésének példájaként. Történt egyszer, hogy az 1950-es években egy zord téli napon érkezett nyelvatlaszgyűjtő munkára egy kis palóc falu vasútállomására kedves kollégájával s egyben földijével, Imre Samuval. Ott, a falucskától távoli állomáson a helybéli tanácselnöktől a fogadásukra kirendelt parasztember várta őket lovas szánnal. A két gyűjtő vastag takarókba burkolózva helyezkedett el a szánon, s várta, hogy elinduljanak a faluba. De az atyafi csak nem akart a lovak közé csapni. Kis idő múltán bátortalanul megkérdezték, hogy mire várnak még, mi a késlekedés oka. Jött is azonnal a válasz: „Hát még csak ketten vannak itt az elvtársak, nekem meg azt mondták a községházán, hogy négyen fognak érkezni: Kálmán, Béla, Imre meg Samu. Úgyhogy várjunk csak nyugodtan tovább!”.

5. Egy centenáriumi megemlékezésen tartott előadásban talán kicsit szokatlan, hogy több, magától Kálmán Bélától hallott vidám, anekdotikus történetet is felidéztem. Nem véletlenül tettem ezt, hiszen Kálmán Béla személyiségének oly jellemző vonása volt a komolyság és a jó kedély, a derű harmonikus egysége. Tanítványaként ez a jellemvonása mindig nagy hatással volt rám. De mélyen megmaradt bennem a tudomány demokratizmusába vetett hite is, amely szerint a tekintélynél, a mások véleménye tiszteleténél és elfogadásánál is fontosabb a tudományos igazság ereje.

Kálmán Béla tekintete ma a szobám falán lévő arcképéről néz le rám nap mint nap a Pápay Józsefével, Csűry Bálintéval és Papp Istvánéval együtt. Jó érezni, felemelő dolog átélni azt, hogy tovább vihetjük mindazt, amit ők elkezdtek, s oly magas szinten műveltek. De nagy a terhe is annak, hogy jól sáfárkodjunk azzal a gazdag örökséggel, amit elődeink ránk hagytak.

Irodalom

Bárczi Géza (1958), A tulajdonnevek In: Bárczi Géza, A magyar szókincs eredete. 2., bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest. 122–162.

Győrffy Erzsébet (2011), Korai ómagyar kori folyóviznevek. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 85–104.

Kálmán Béla (1961a), Unkarilaisten sukunimien synty. Vir 65: 294–304.

Kálmán Béla (1961b), XVI. századi jobbágyneveinkhez. MNyj 7: 23–42.

Kálmán Béla (1961c), Béla. MNy 57: 86–88.

Kálmán Béla (1965), Egyek. Furta. Váncsod. MNy 61: 343–345.

Kálmán Béla (1966), Zala megye földrajzi nevei. MNyj 12: 147–150.
Kálmán Béla (1967a), A nevek világa. Gondolat Kiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1967b), Helynévkutatás és szóföldrajz. NytudÉrt 58: 344–350.
Kálmán Béla (1967c), A népetimológia helységneveinkben. Nyr 91: 1–11.
Kálmán Béla (1967d), Debreceni keresztnevek a XVIII–XX. században. MNyj 12: 91–104.
Kálmán Béla (1969), A nevek világa. 2. kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1970a), Amerikai magyar helynevek. NytudÉrt 70: 42–45.
Kálmán Béla (1970b), Az Egyesült Államok államneveinek kiejtése. Nyr 94: 44–46.
Kálmán Béla (1973a), A nevek világa. 3. kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1973b), Bicske. Előszállás. MNy 69: 478–479.
Kálmán Béla (1974), Kabosd. Lomb. Sismánd. MNy 70: 205–206.
Kálmán Béla (1975a), Puszta helynevek családnévként. MNy 71: 453–456.
Kálmán Béla (1975b), Kálmán Béla vallomása pályájáról. In: Kálmán Béla (1913–1997). Magyar Nyelvész Pályaképek és Önvallomások 26. ELTE, Budapest. 1999. 5–6.
Kálmán Béla (1976), Aliga. Somosma. MNy 72: 215–216.
Kálmán Béla (1978a), The World of Names. A Study in Hungarian Onomatology. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1978b), Hogyan keletkeztek a helységnevek? NyIOK 30: 171–174.
Kálmán Béla (1979a), Buda vidéki helynevek a 18–19. századból. MNyj 22: 51–70.
Kálmán Béla (1979b), Vezetéknevek és történelem. Névtani Értesítő 1: 9–13.
Kálmán Béla (1980), Fejér megyei helynevek a 18–19. századból. MNyj 23: 58–95.
Kálmán Béla (1981a), Hivatalos név, szólítónév, említőnév. MNyTK 160: 119–120.
Kálmán Béla (1981b), Madárnévi eredetű helységnév-e a Lúdvég? Névtani Értesítő 6: 47–48.
Kálmán Béla (1983), Sumer–magyarológia a névtanban. Névtani Értesítő 8: 167–170.
Kálmán Béla (1986), Átvétel, fordítás, új név. Névtani Értesítő 11: 48–53.
Kálmán Béla (1989a), A nevek világa. 4., átdolgozott kiadás. Debrecen.
Kálmán Béla (1989b), Párhuzamos helységnevek. MNyTK 183: 120–123.
Kálmán Béla (1993), „Canonica Visitatio”-k mint névtani források. Névtani Értesítő 15: 166–167.
Reszegi Katalin (2011), Hegynevek a középkori Magyarországon. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 115–120.
J. Soltész Katalin (1968), Kálmán Béla: A nevek világa. Ismertetés. Nyr 92: 120–123.
Tóth Valéria (1997), Földrajzi köznevek szóföldrajzi szempontú vizsgálata a korai ómagyar korban. MNyTK 209: 262–265.
Tóth Valéria (1998), Ómagyar helyneveink és a névföldrajz. MNyj 35: 121–134.

KERESZTES LÁSZLÓ

Kálmán Béla, a tanár

Kálmán Béla tanári portréjának megrajzolásában három fő szakaszt különítek el: 1) a pályakezdést gimnáziumi tanári, 2) egyetemi tanári tevékenységét, amikor – nagyrészt – tanárom volt, majd 3) tanszékvezetői–munkatársi kapcsolatunkat.

1. A pályakezdés (1938–). Kálmán Béla 1938-ban szerzett gimnáziumi tanári diplomát. Első munkahelye Budapesten volt, majd – a Felvidék visszatérése után – Érsekújvárra került. Itt kollégája lett Sulán Bélának, tanítványai között volt Décsy Gyula, aki gimnáziumi éveire így emlékezett vissza: „1938. november 2. (az első bécsi döntés) után minden magyar lett Újvárott, a gimnáziumban is. A szlovák és cseh érzelmű tanárok elmentek Csehországba vagy északra, helyükbe magyarországiak jöttek. Köztük volt Kálmán Béla, fiatalon és frissen az Eötvös Kollégiumból s a lovas tartalékos honvéd tüzértiszti iskolából. Honvédségi rangja úgy derült ki, hogy Kálmán Béla december 4-én (Szent Borbála, a tüzérek védőszentjének napján) mindig tüzértiszti (hadnagyi) egyenruhában jelent meg óráin, lovagló csizmával a lábán. Talán sarkantyú is volt rajta, de erre nem emlékszem pontosan. Az egyenruha nagyon tetszett a lányoknak...” (Décsy 2009: 52). Korábban még a következőket írta: „In Érsekújvár heiratete er die Studienrätin Gabriella Farkas, die Tochter eines angesehenen höheren Beamten der Stadt” (Décsy 1993: 91). Tanári pályája a háború miatt meghiúsult. 1943-ban behívták, hadifogságba esett…

2. Az egyetemi katedra (1952–). Hazatérvén jó néhány év múlva 1952 őszén kinevezték professzornak a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékére. Az egyetemi doktori fokozata és addigi tudományos munkássága alapján kapott kandidátusi címet, és lett mai szemmel fiatalon professzor. Ez a tény részben kárpótolhatta őt a hadifogságban töltött évekért.

Magam 1959-ben kerültem a KLTE magyar–latin szakára. Kálmán Béla neve ismert volt már előttem az akkori középiskolai magyar nyelvtankönyv révén. Elővéve leckekönyvemet a bejegyzések alapján próbálom felidézni a tudós tanár alakját.

Az I. évben kellett a magyar szakosoknak felvenni egy rokon nyelvet. Akkoriban semmivel sem volt több információm a finnekről és a finnugor rokonságról, mint akármelyik másik évfolyamtársamnak. Finn és vogul közül lehetett választani, s minthogy a finnekről azért többet hallottunk, az évfolyam nagy része a finn mellett döntött, így barátaimmal együtt én is. Vogulra csak hárman

jelentkeztek. [A vogul rokonokról középiskolai történelemtanárunk ugyan mesélt – mint később kiderült – Zsirai Miklós „Finnugor rokonságunk" című monográfiája alapján, és illusztrálta is a nyelvrokonságot egy iskolai tankönyv címével, amelyet fel is írt a táblára: *Vet amp tałet huł* 'öt eb halat húz'.] Egyik tanárunk ezért újra bejött, és Kálmán Béla professzor vogul kurzusára úgy toborzott további hallgatókat, hogy felmutatta Papp István „Finn nyelvkönyv" című kötetét, továbbá Kálmán Béla Manysi nyelvkönyvét (1955). A finn nyelvi stúdiumok abszolválása után a II. évben néhány elszánt (mazochista hajlamú?) hallgató között ajánlott tárgyként felvettem a vogult is. [Ekkor rövidesen kiderült, hogy a középiskolában elsajátított vogul könyv címe osztják volt! Ráadásul a *huł* jelentése nem 'húz' volt, hanem 'hal', a *tałet* pedig nem 'halat', hanem 'visz, húz'.]

A II. évben professzor úr finnugor összehasonlító nyelvészetet adott elő Sz. Kispál Magdolna egyetemi jegyzete alapján, amely már akkor is elavultnak számított. A fokváltakozás-elmélet revideálásra szorult, bár a finnek még az 1962–1963. tanévben is csak „szőrmentén" fejezték ki kételyeiket a nagy tekintélyű E. N. Setälä nézeteiről, de ennek nyomatékosítására mindig hozzátették: p a i t s i K e t t u n e n, azaz Kettunen kivételével...

Az őszi félévben így megkezdtem vogul (manysi) nyelvi tanulmányaimat Kálmán Béla kis kresztomátiája alapján. A kresztomátia még a professzor Leningrádba tett „napkeleti útja" előtt készült, de az órákon már sokat hallottunk vogul informátorairól: M. P. Vahruševáról, E. I. Rombandeeváról, s nem utolsósorban Juvan Šestalov költészetéről, valamint. L. T. Kostinról, aki szó szerint adta elő a Munkácsi által is feljegyzett esküéneket. (Később derült ki, hogy ő lett volna családjának a kijelölt „fősámán"-ja.) Gyűjtőútján készült hangfelvételeit recsegő és igen rossz minőségű hangszalagokról hallgattuk. Professzor úrnak élete során sajnos sohasem volt alkalma Vogulföldön végezni helyszíni gyűjtést… Néhányunkat azonnal bevont a tervezett vogul nyelvjárási szótár munkálataiba. A szóanyagot még Munkácsi Bernát gyűjtötte csaknem egy évszázaddal korábban. Akkor még nem sejtettük, hogy – legalábbis én – egy negyed századra köteleztem el magamat. Munkácsi (1901) munkájából kezdtük cédulákra kiírni a vogul nyelvi példákat. A díjazás emlékezetem szerint 10 fillér/cédula volt. Akkoriban jó zsebpénznek számított...

A II. év tavaszi féléve az alapvizsga ideje volt. Folytattuk a vogult, s egyúttal finnugor nyelvészet keretében hallgattunk Zsirai alapján a finnugor népekről. Tankönyvül egy kicsi jegyzet szolgált (Zsirai 1952). Ugyanebben a félévben volt egy előadás a magyar szókészletről Bárczi (1958) alapján. Nem volt nehéz jegyzetelni, hiszen hamar rájöttünk, hogy a professzor az említett tankönyvet vette alapul. A pad alatt kinyitva ceruzával szépen aláhúztuk azokat a passzusokat és példákat, amelyeket az előadó személyes megjegyzéseivel ellátva hozott föl. Ebből később azt a következtetést vontam le, hogy nem kell feltétlenül mindent új-

rakezdeni, és egy előadónak nem szégyen egy-egy jó kézikönyvet felhasználni. Volt még egy szenzációs szemináriumunk a magyar nyelvemlékekről Szabó Dénes (1959) alapján.

Aztán következett a rémséges I. szigorlat: magyar irodalomból Bán Imre, nyelvészetből Kálmán Béla volt a vizsgáztató. Egy dologra emlékszem: a professzor a finnugor népek elnevezéséről és létszámáról érdeklődött. Én elmondtam, amit a „kis" Zsiraiból (Zsirai 1952) megtanultam. Mondtam egy számot, professzor úr mosolyogva mindenütt korrigálta. Meg voltam győződve, hogy kirúg. Később tudtam meg tőle, hogy akkortájt hozták nyilvánosságra az 1959-es népszámlálás adatait, amelyek Zsirainál persze nem lehettek meg. Megúsztam. Akkor és a későbbiekben is arra volt kíváncsi, mit tud a hallgató, és nem arra, hogy mit nem.

A III. év őszén Kálmán Béla tanácsára leadtam a latin szakot, hogy több időm legyen nyelvészeti, s ezen belül finnugor nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozni. Tavasszal a vogul szókincs eredetéről hallgattunk nála előadást. 1961-ben jelent meg ugyanis nagy monográfiája a vogul nyelv orosz jövevényszavairól; főként ezekre a kérdésekre koncentrált, majd Steinitz kutatásait ismertette az obi-ugor nyelvek szamojéd jövevényszavairól. Otthoni olvasmánynak adta föl a tatár jövevényszavak kérdését Artturi Kannisto (1925) alapján. A zürjén jövevényszavak kapcsán Y. H. Toivonen (1956) tanulmányába kellett belenézni, amelyben ugyan az osztják nyelvet dolgozta föl, de mindig utalt a vogul megfelelőkre is. Az „öreget" nem hatotta meg, amikor bevallottuk, hogy sohasem tanultunk németül. De elkezdtük…

Egy finnugor nyelvészeti szakszeminárium keretében indította el szakdolgozatom adatgyűjtését és feldolgozását a beszélést és gondolkodást jelentő szavakról a vogul népköltészetben. Kéthetenként számoltam be a munka állásáról, ill. folyásáról.

A IV. évfolyamot, az 1962–1963. tanévet Finnországban tölthettem. Tanáraim (Papp István, A. Kövesi Magda és Kálmán Béla) jó ajánlólevelet adtak azzal, hogy adjam át üdvözletüket finn kollégáiknak. Professzor úr felhívta a figyelmemet, hogy keressem meg Matti Liimolát, akitől ténylegesen sok hasznos tanácsot kaptam szakdolgozatomhoz. Arra is buzdított, hogy vegyek föl minél több finnugor nyelvet, és ha lehetőségem lesz, tanuljak mordvinul, ez ugyanis – Klemm Antal és Juhász Jenő halála után – „hiánycikk" volt a magyarországi finnugrisztikában. Nagyon imponáló volt, hogy említett debreceni tanáraimnak milyen tekintélyük volt a finneknél. Minden – akkor még élő klasszikus – kedvező fogadtatásban részesített tanáraim üdvözletének átadása után. Ez jó útravalónak bizonyult egész tudományos pályámon. A finn kollégák pártfogó támogatásának és baráti viszonyulásának egyértelműen pozitív hozadéka volt számomra. Érzésem szerint jól ki tudtam használni ezt az évet: a mordvin mellé fel-

vettem a votjákot és a lappot is, megismerkedtem a finn nyelvjárásokkal és a beszélt nyelvvel, a balti finn nyelvekkel, valamint a finn nyelv történetével is.

Hazatérve magyarból ötödéves lettem, s mellé felvettem az akkor induló finnugor C-szakot. Ekkor professzorom utazott egy évre Finnországba, így most már további közvetlen szakmai segítség nélkül írhattam meg diplomamunkámat, amelyet maximális érdemjeggyel értékelt.

Az államvizsgával és a diplomaszerzéssel egy időben nyílt lehetőség a debreceni tanszék bővítésére. Az állásra lett volna egy, a minisztérium által támogatott – inkább önjelölt – „pályázó". Professzor úr Finnországból határozta el, hogy én legyek a tanszék gyakornoka. Júliusban jelentkeztem nála munkára. Azt mondta, hogy menjek el szabadságra…

1964 őszétől már levelezőként folytattam/folytattuk finnugrisztikai tanulmányainkat. Ettől fogva már csak arra kellett ügyelni, nehogy saját magamnak kelljen órákat tartanom. Két féléven át hallgattunk finnugor összehasonlító hangtant Collinder (1960) alapján. Hárman jártunk az előadásra. Professzor úr – most már végleg elszakadva a Setälä-féle fokváltakozás-elmélettől – alaposan végigvette a hangmegfeleléseket. Minthogy a tanszék mindig helyhiánnyal küszködött, a szobájában tartotta az előadásokat. Nagyon bravúros volt az a produkció, amelynek során tábla nélkül ismertette a kérdéseket. Szükség törvényt bont…

Kálmán Béla voltaképpen jobban tudott észtül, ezt műfordításai is bizonyítják. Észt nyelvet is tanított két féléven át Lavotha (1960) alapján. Ezt követte finnugrisztikából a II. szigorlat (szakvizsga).

A III. évfolyam őszét „levezetésként" a finnugor alak- és mondattan zárta. Az utóbbit Collinder fenti műve és Fokos-Fuchs (1962) munkája alapján adta le.

Minthogy kisdoktorimban a vogul mellé az osztják megfelelőket is fel kívántam venni, tartott osztják nyelvet Steinitz (1942) kresztomátiájának segítségével. Meg kell őszintén vallanom, hogy az osztják nem volt maradandó emlék nekem, sem ennek, sem a professzor utóda óráinak alapján!

Az utolsó, államvizsga előtti tavaszi félév már a kisdoktori véglegesítése és megvédése jegyében telt. Hajdanán is úgy járta, hogy sokan az abszolutórium után előbb doktoráltak, és utána szereztek tanári diplomát.

1966-ban az államvizsga (finnugor összehasonlító nyelvészet, a finnugor népek irodalma és finnugor nyelvek) már igazán a „vigalom" jegyében zajlott.

3. Főnök és munkatárs (1964–1984). Kálmán professzor a diplomaszerzés után megszűnt a tanárom lenni. Hivatalosan így volt, de barátilag, munkatársként tovább is lehetett tanulni tőle. Fokozatosan rám bízta az összes finnugor tárgyat, amelyet a későbbi magyar és finnugor szakosoknak kellett tanulni, ez arra késztetett, hogy alaposan felkészüljek az összes tantárgyból. Kezdő tanár koromban mindössze egyszer jött be „hospitálni" egy-egy finn, ill. vogul gyakorlati órámra. Néhány megjegyzést tett, de úgy látszik, hogy ezek alapján megbízott tudásom-

ban és módszereimben. Ettől kezdve inkább a publikációkra koncentrált. Kiosztotta az ismertetendő munkákat; első és későbbi munkáimat mindig készséggel és figyelmesen átolvasta. Sohasem sürgetett, szigorúan nem kritizált.

Hallatlan munkabírása volt, de mindig volt ideje arra is, hogy elbeszélgessen a kollégákkal. Sok sztorija volt. Lassan, szinte lélegzetvétel nélkül mesélte őket. Így fordulhatott elő, hogy egy szombat délelőtt udvariasan nem tudtam megszakítani az anekdotázást, és lekéstem azt a vonatot, amellyel az eljegyzésemre utaztam volna… Szívesen látott vendég volt a tanítványok körében az intézeti rendezvényeken.

Kálmán Béla mellett munkatempót lehetett tanulni. A pontosságot is nagyon fontosnak tartotta: arra tanított, hogy a hivatkozásokat és megállapításokat mindig vissza lehessen keresni, és hogy a saját kutatási eredmények megjelölését nem kell szégyellni, de el kell különíteni mások véleményétől. A bevált, jó szakirodalmat és kézikönyveket nem kell feltétlenül újakra cserélni. A kompendiumok helyett szakcikkek és a monográfiák olvasására buzdított; ebből lehetett megtanulni a tudományos munka műhelytitkait. Szívügyének tekintette a nyelvészet eredményeinek népszerűsítését. Fontos volt, hogy hagyta a munkatársakat önállóan dolgozni.

Az egyetemi munka nem csupán az oktatásból és vizsgáztatásból áll. Mellette kell tudományos munkát is végezni. Nagyobb terhet jelent azonban a tanszéki adminisztráció. Professzor úr szép lassan átengedte nekem a gyakorlati tanszékvezetés kétes dicsőségét. Ezt én „Lacikérem”-adminisztrációnak szoktam nevezni. Jöttek innen-onnan leiratok (rektor, dékán, minisztérium). Egyre inkább rám bízta ezek megválaszolását. Bevezetett a hivatalos levelezés stílusába, úgyhogy rövidesen változtatás nélkül minden fogalmazványomat aláírta. Együttműködésünk zökkenőmentes lett ebből a szempontból. Különben rengeteget utazott: tagja volt számos bizottságnak, bírálója kandidátusi és doktori értekezéseknek; elnöke a Magyar Nyelvtudományi Társaság finnugor szakosztályának. Külföldi egyetemeken is szívesen látták. Minthogy jól sikerült a munkamegosztást megszerveznünk, hol ő, hol én töltöttünk hosszabb időt távol a tanszéktől. Az ügyintézés, az oktatás és a tudományos tervmunka szép lassan folyt. Ilyenkor váltottunk egy-egy rövid levelet is.

Ennek ellenére nem sikerült sohasem közelebbi, baráti viszonyba kerülnünk. Nagyon ritkán vitt föl Pestre, például kandidátusi vagy doktori vitákon nem nagyon vettem részt, pedig ezekből sokat tanulhattam volna, s az önbizalmam is megerősödött volna. Noha hosszú évekig volt a Magyar Nyelvtudományi Társaság finnugor szakosztályának elnöke, de sohasem jutott eszébe, hogy fölkérjen egy előadásra. A legnagyobb munkája a vogul szótár volt (Munkácsi – Kálmán 1986), amelynek munkálataiban többedmagammal (Kiss Antal, A. Molnár Ferenc, Kocsány Piroska, A. Kövesi Magda társaságában) az adatgyűjtéstől kezdve részt vettem, két betű nyers kéziratát is megírtam, korrektúráztam a kéziratot

csaknem a szótár megjelenéséig. A tőle kapott szótárat így dedikálta: „Barátsággal és köszönettel az együttműködésért."

Összességében kellemes emlékeim maradtak róla. Az akkori három debreceni vezető oktató, Papp István, A. Kövesi Magda és Kálmán Béla jól kiegészítette egymást. Tanítványai között Sebestyén Árpád, Nyirkos István és Jakab László említendők. Örök rejtély marad: miért nem tegezett le soha bennünket, első finnugor szakos tanítványait. Horribile dictu: egyszer levélben udvariasan ezt kérdezte tőlem: „Mikor t e t s z i k nyáron hazajönni?".

A tudós professzor 1997. augusztus 22-én hunyt el Budapesten, de a debreceni köztemető díszsírhelyén nyugszik, amelyet városának díszpolgáraként érdemelt ki. A síremléket menye, Lóránt Zsuzsa szobrászművész tervezte; ugyanígy az ő munkája a DAB-székházban található fejszobra is.

Olybá tűnik, hogy a jubiláns helyett inkább magamról szóltam. A tanár viszont tanítványaiban él tovább, bennük ölt testet. A tanítványok munkája révén a tanár is megismerszik. Az akadémikus professzor centenáriumán tanítványai és munkatársai tisztelettel emlékezünk kedves alakjára, és szeretettel zárjuk szívünkbe azt a képet, amely bennünk a tanórákon, az intézeti rendezvényeken és a baráti beszélgetések során kialakult róla.

Irodalom

Bárczi Géza (1958), A magyar szókincs eredete. Tankönyvkiadó, Budapest.

Collinder, Björn (1960), Comparative Grammar of the Uralic Languages. Almqvist & Wiksells, Stockholm.

Décsy, Gyula (1993), Lebenslauf von Professor Béla Kálmán. In: Kiss, Antal, Béla Kálmán Bibliographie 1934–1992. Eurolingua, Bloomington, Indiana. 1993. 91–100.

Décsy Gyula (2009), Predesztinált, prediszponált – csak nem tudják. In: Kontra M. és Bakró-Nagy M. (szerk.), Nyelvészetről – egyes szám első személyben II. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged. 49–60.

Fokos-Fuchs, D. R. (1962), Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandtschaft mit besonderer Rücksicht auf das Problem der ural-altaischen Sprachverwandtschaft. Ural-Altaische Bibliothek 11. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Kálmán Béla (1938), Obi-ugor állatnevek. MNyTK 43. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

Kálmán Béla (1951), A mai magyar nyelvjárások. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kálmán Béla (1955), Manysi nyelvkönyv. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kálmán Béla (1966, 1971, 1974, 1977, 1989), Nyelvjárásaink. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kálmán Béla (1952), Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény. III. kötet. Második rész. Akadémiai Kiadó, Budapest. = VNGy 3/2.
Kálmán Béla (1963), Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény IV. kötet. Második rész. Akadémiai Kiadó, Budapest. = VNGy 4/2.
Kálmán Béla (1955, 1963), Manysi nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1963, 1976, 1989), Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Kálmán, Béla (1965, 1989), Vogul Chrestomathy. Indiana University Publications 46. Mouton and Co., Bloomington – The Hague.
Kálmán, Béla (1961), Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1967, 1969, 1973, 1989), A nevek világa. Gondolat Kiadó / Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kálmán, Béla (1978), The World of Names. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kálmán, Béla (1976), Wogulische Texte mit einem Glossar. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1980), Leszállt a medve az égből. Európa, Budapest.
Kálmán Béla (198), Munkácsi Bernát. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kálmán Béla (1984), Szövegtan és tipológia. Értekezések és emlékezések. Akadémiai székfoglaló, 1983. február 21.
Kannisto, Artturi (1925), Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen. FUF 17: 1–264.
Keresztes, László (1994) Zum 80. Geburtstag von Béla Kálmán. FUD 3: 149–150.
Kiss, Antal (1993), Béla Kálmán Bibliographie 1934–1992. Eurolingua, Eurasian Linguistic Association, Bloomington, Indiana.
Lavotha Ödön (1960), Észt nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest.
Munkácsi Bernát (1901), Árja és kaukázusi elemek a finn–magyar nyelvekben. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
Munkácsi Bernát – Kálmán Béla (1986), Wogulisches Wörterbuch. Gesammelt von B. M., geordnet, bearbeitet und herasugegeben von B. K. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Papp István (1957), Finn nyelvkönyv. Tanuljunk nyelveket! Tankönyvkiadó, Budapest.
Sebestyén Árpád (1983), Kálmán Béla hetvenéves. MNyj 25: 5–26.
Steinitz, Wolfgang (1942), Ostjakische Chrestomathie mit grammatikalischen Abriß und Wörterverzeichnis. Ungarisches Institut an der Universität Stockholm – Finnisch-Ugrisches Seminar an der Universität Uppsala, Stockholm – Uppsala.
Szabó Dénes (1959), A magyar nyelvemlékek. Második, bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
Toivonen, Y. H. (1956), Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. FUF 32: 1–169.
Zsirai Miklós (1937), Finnugor rokonságunk. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
Zsirai Miklós (1952), Az uráli népek ismertetése. A finnugorság című jegyzetének felhasználásával készítette Erdődi József. Tankönyvkiadó, Budapest.